

A Comparative Study of Two Theories of Hydro-Realism and Hydro-Idealism in the International River Basin

Yashar Zaki^{✉1} , Mohammad Yousefi Shatouri², and Mohammad Javad Rouhani³

1. Corresponding author, Department of Political Geography, Faculty of Geography, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: yzaki@ut.ac.ir
2. Ph.D Student in Political Geography, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran.
3. Ph.D Student in Political Geography, Kish Campus, University of Tehran, Tehran, Iran.

Article Info

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: 1 November 2024
Received in revised form: 21
November 2024
Accepted: 2 December 2024

Keywords:

Hydropolitics,
Theories of International
Water Relations,
Hydro-idealism,
Hydro-idealism,
International Rivers

ABSTRACT

The theories of hydro-realism and hydro-idealism are considered two conflicting approaches in the studies of political relations of water resources. The theory of hydro-realism has been an inspiring model or competitive ideas and unilateral and developmentalist intervention as much as possible for obtaining double water resources, which the mentioned policy is a manifestation of achieving hegemony. While the theory of hydro-idealism is a manifestation of water cooperation, the focus of its argument is on the interactions of the coastal governments in a software way in response to the criminal policies of each of the governments in the common transboundary river basin, which ultimately describes the basics and concepts and then the mutual evaluation of the two. The theory and comparing with each other is one of the main goals of this research. In terms of nature, this research is fundamental-theoretical and with descriptive-analytical method, it tries to guide the policy of the coastal states of the transboundary river basin in a more moderate direction by examining the values, indicators and perspectives of these two theoretical approaches.

Cite this article: Zaki, Y., Yousefi Shatouri, M., & Rouhani, M. (2024-2025). A comparative study of two theories of hydro-realism and hydro-idealism in the international river basin. *New Geopolitics Research*, 1 (2), 1-26.

© The Author(s).

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.1.2.1>

Introduction

In general, considering the issue of international waters and their importance in discussions related to the fields of political geography and international relations, and exploring the role of different perspectives and theories over the past decades to the present time regarding the management of transboundary river basins and hydro-political interactions between governments and their coastal actors have led to the formation of issues and theories related to transboundary waters and the attitudes of political communities on how to manage, control, and interact with each other on an international scale. This has mainly turned transboundary river basins into the most important topics in the scientific disciplines of political geography and international relations. Therefore, considering the practical aspect of studying shared transboundary waters and the fact that this issue has currently been considered by many coastal countries of transboundary river basins, this study examines the most important theoretical approaches in international water political relations, putting an emphasis on transboundary rivers, which have been less consistently considered in research studies and sources, and examines the two theoretical approaches of hydrorealism and hydroidealism.

Method

Due to its nature, the present study is a fundamental and theoretical research, and it has collected information in a library manner using a descriptive-analytical method.

Results and Discussion

By extracting various sources about the two theories of hydrorealism and hydroidealism, we will conduct a comparative analysis of their differences. In the theory of hydrorealism, there is often a hardware (military-security) approach to shared water resources, and these resources are viewed taking a threatening and controversial attitude. This theory takes a one-sided view of shared water resources and does not believe in the close monitoring and sustainable participation, which exacerbates security and political challenges in transboundary river basins. Water policies in hydrorealism are implemented overlooking the interests of other stakeholders, while they are in line with individual and national goals and interests. This takes a totalitarian view of water resource management in a transboundary river basin and does not tolerate cooperation. Water resources in the basin are mainly provided for the purpose of gaining additional power, and the system of control and management of water resources in the shared basin operates in a closed or semi-closed manner, while the laws and regulations related to transboundary waters are severely violated, and the exploitation and management of shared water resources are not carried out systematically by taking into account the interests of other stakeholders.

In contrast, the theory of hydro-idealism often takes a cooperative approach to shared water resources and views shared transboundary water resources taking a peaceful and non-war-oriented approach. This theory views shared water resources in terms of collective interests and believes in careful monitoring and sustainable participation with an opportunity-based approach

to solving challenges in transboundary river basins. Water resources policymaking is carried out with respect to security and collective interests and with the principle of fairness and justice, and it takes a democratic view of water resource management in transboundary river basins and requires cooperation and joint efforts. The provision of water resources in the basin is not aimed at gaining power, and the system of control and management of water resources in shared basins operates in an open and semi-open manner. Laws and regulations related to transboundary waters are accepted and the exploitation of shared water resources is carried out systematically considering all the countries involved.

Conclusions

By examining the two theories in a comparative manner, it can be concluded that hydrorealism, without considering the law-based management of shared water resources and often with a hard-line attitude, deals with unilateral and development-oriented approaches in the upstream country and states that the implementation of policies on shared water resources is not "self" versus "other"; rather, it is completely in line with its own goals and interests, and most countries with transboundary river basins in arid and semi-arid regions are in favor of the approaches to this theory. However, on the opposite spectrum, in the theory of hydro-idealism, where many opportunities and capacities are considered bilaterally and multilaterally in transboundary river basins to establish cooperation and joint efforts, and prevent insecurity and divergence, international rivers are considered a flexible scene of dynamic political exchanges and interactions to facilitate and strengthen convergent hydro-political aspects.

مطالعه تطبیقی دو نظریه هیدرورنالیسم و هیدروایده‌آلیسم در حوضه رودخانه‌های بین‌المللی

یاشار ذکی^۱، محمد یوسفی شاتوری^۲، و محمدجواد روحانی^۳

۱. نویسنده مسئول، گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: yzaki@ut.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

۳. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، پردیس بین‌المللی کیش، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۱۱</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۹/۰۱</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۱۲</p> <p>کلیدواژه‌ها: هیدروپلیتیک، نظریه‌های روابط بین‌الملل آب، هیدرورنالیسم، هیدروایده‌آلیسم، رودخانه‌های بین‌المللی.</p>	<p>نظریه هیدرورنالیسم و هیدروایده‌آلیسم، دو رویکرد متعارض در مطالعات روابط سیاسی منابع آب تلقی می‌شوند. نظریه هیدرورنالیسم، الگوی الهام‌بخش برای اندیشه‌های رقابتی و مداخله یک‌جانبه و توسعه‌طلبانه هر چه بیشتر در قبال دستیابی به منابع آب مضاعف بوده که سیاست مذکور به عنوان تجلی‌گاه رسیدن به هژمونی است؛ درحالی که نظریه هیدروایده‌آلیسم جلوه‌ای از همکاری‌های آبی است که محوریت استدلال آن بر پایه تعاملات دولت‌های ساحلی به صورت نرم‌افزارانه در واکنش به سیاست‌های مجرمانه هر کدام از دولت‌ها در حوضه رودخانه‌های فرامرزی مشترک است. توصیف مبانی و مفاهیم و سپس ارزیابی متقابل این دو نظریه و در مقایسه با یکدیگر از اهداف اصلی این پژوهش محسوب می‌شود. این پژوهش از نظر ماهیت، بنیادی - نظری است و با روش توصیفی - تحلیلی سعی دارد تا با بررسی ارزش‌ها، شاخص‌ها و دیدگاه‌های این دو رویکرد نظری، سیاست دولت‌های ساحلی حوضه رودخانه‌های فرامرزی را در مسیری معتدل‌تر هدایت نماید. بنابراین می‌توان نتیجه‌گیری نمود، هیدرورنالیسم بر مدیریت یک‌جانبه منابع آب‌های مشترک تأکید دارد، و هیدروایده‌آلیسم مسیر همکاری دوجانبه و چندجانبه را برای تأمین منافع مشترک در حوضه‌های رودخانه‌های فرامرزی پیشنهاد می‌کند.</p>

استناد: ذکی، یاشار؛ یوسفی شاتوری، محمد؛ و روحانی، محمدجواد (۱۴۰۳). مطالعه تطبیقی دو نظریه هیدرورنالیسم و هیدروایده‌آلیسم در حوضه رودخانه‌های بین‌المللی. پژوهش‌های نوین سیاست جغرافیایی، ۱ (۲)، ۱-۲۶.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.1.2.1>

ناشر: دانشگاه لرستان

مقدمه

با توجه به وضعیت حاد کمبود منابع آب در چهار گوشه دنیا بنا بر پیش‌بینی بسیاری از سازمان‌های بزرگ بین‌المللی، جهان تا سال ۲۰۳۰ م. تحت یک سناریوی آب و هوایی معمولی با ۴۰ درصد کمبود آب مواجه می‌شود. در همین راستا، سازمان ملل متحد برای محیط زیست^۱ ادعا می‌کند که تا سال ۲۰۳۰ م. تقریباً نیمی از جمعیت جهان دچار تنش‌های شدید آبی خواهند بود. بانک جهانی ادعا کرده که تا سال ۲۰۵۰ م. حدود ۱.۸ میلیارد نفر در شرایط کم‌آبی حاد زندگی خواهند کرد (Biswas & Tortajada, 2019). بدین ترتیب با توجه به این که دسترسی به مقادیر کافی آب شیرین برای تمام جنبه‌های زندگی و صنعت بشر کاملاً ضروری است و آب جایگزینی ندارد، منافع متفاوتی که بر سر آب در سطح بین‌المللی پدیدار می‌شوند، احتمالاً موضوعات بسیار برجسته‌ای هستند (Brochmann & Gleditsch, 2012: 519). از این رو، در عرصه روابط بین‌الملل و سیاست خارجی، حوضه رودخانه‌های فرامرزی که در آن طبیعتاً آب به طور مشترک میان دو یا چند دولت با مرزهای جغرافیای سیاسی عبور می‌کند و جستار سیاسی آب را پوشش می‌دهد، اغلب مناسبت‌ساز بوده و نحوه کنش و واکنش دولت‌های ساحلی در پیوند با قدرت سیاسی آن‌ها طیفی از تعاملات سازش‌محور (همکاری و صلح) تا مناقشه‌محور (تنش و رقابت) را رقم می‌زند.

از آن‌جا که وابستگی‌های آبی - سیاسی میان کشورها در یک حوضه رودخانه‌ای مشترک پیامدهای بسیار مهمی را برای همکاری و درگیری بین‌المللی آب ایجاد می‌کند، این امر استفاده و تخصیص آن را اغلب سیاسی جلوه داده و منجر به ایجاد تریبات همکاری‌های آبی فرامرزی به ویژه در حوضه رودخانه‌های فرامرزی مشترک میان چندین کشور شده است. این مسأله عمدتاً بر پایه پتانسیل منافع مشترک است و دارای یک پایه نهادی قوی بر اساس دو کنوانسیون جهانی آب فرامرزی است (Keskinen & Others, 2021:1 ; Beck et al, 2014) و همچنین می‌توان آن را به عنوان منبعی بالقوه برای کانون تنش‌ها و حتی جنگ‌های آینده در عرصه روابط بین‌الملل بازشناخت. کمبود رو به تزاید آب در سیستم‌های منابع آبی مشترک دولت‌ها (ذی‌مدخلان) موجب می‌شود که آب به عنوان عامل تعیین‌کننده در سیاست و روابط بین‌الملل نقش پیدا کند. در همین راستا، نئومالتوسی‌ها «جنگ آب» را پیش‌بینی کردند. در حالی که نهادگرایان لیبرال «همکاری» را نتیجه محتمل‌تر رقابت برای منابع محدود آب می‌دانند (Brochmann & Gleditsch, 2012: 520). به ادعای بسیاری از اندیشمندان در این حوزه، از جمله میروماچی با تأکید بر این که درگیری یا همکاری تصویر محدودی از آب‌های فرامرزی بین‌المللی و روابط دولت‌های ساحلی ارائه می‌دهد؛ معتقد است که نظریه قوی در برخورد با آب‌های فرامرزی وجود ندارد؛ دقیقاً جایی که توصیف تعامل ساحلی به عنوان یک فرآیند که طیفی از بازیگران را برای سیستم‌های پیچیده کنترل درگیر می‌کند، مذاکره و نیز اداره منابع آب‌های مشترک ضروری است. همچنین ولف و شارما^۲ استدلال خود را از رویدادها و اقدامات مربوط به همکاری و درگیری در حوضه گنگ بین هند و نپال بر پایه تجدید نظر در روابط فرامرزی آبی خود و توسعه پروژه‌های اجتماعی - اقتصادی منطقه‌ای مشترک میان کشورهای ساحلی بیان کردند که از منظر ژئوپلیتیک برای هر دو کشور حیاتی است (Sameh & Muqdad, 2022).

در حال حاضر بیش از ۲۷۰ حوضه رودخانه فرامرزی در جهان وجود دارد که قریب به ۴۸/۸ درصد از سطح جهان را پوشانده است و تقریباً نیمی از جهان در این حوضه‌های مشترک مرزی زندگی می‌کنند (سامعی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۷۲). اختلاف بر سر کمیّت آب و مسأله کاهش منابع آبی برخلاف مشکلات مربوط به کیفیت آب به دشواری قابل حل است و در بسیاری از موارد عاملی برای درگیری و منازعه میان کشورها است. این منبع حیاتی و کمیاب به یک عامل بسیار مهم و تأثیرگذار در مسائل داخلی و بین‌المللی تبدیل شده و در بسیاری از حوضه رودخانه‌های فرامرزی که کشمکش و اختلاف میان کشورهای بالادست و پائین‌دست با عدم وجود قوانین و مقررات بین‌المللی و سازمانی برای تقسیم منابع آب همراه بوده، بر دامنه این مناقشات و درگیری‌ها افزوده است (بوربور و عباسی، ۱۴۰۰: ۱۳۶). وجود حوضه رودخانه‌های فرامرزی متعددی مانند نیل، اردن و مکنونگ در جهان، نشان می‌دهد که آب به دلیل ماهیتی که دارد، اشخاص و افراد غیرهمکار را به همکاری وادار می‌کند. آب توانایی ایجاد یک تهدید را دارد (و

1. UNEP

2. Wolf and Sharma

کمبود آن منجر به رقابت بر سر منبع می‌شود)، و همچنین می‌تواند فرصتی را برای افزایش همکاری فراهم کند. بر این اساس، تداوم همکاری‌های آبی بیشتر به منافع متقابل مستقیم از منابع آبی مربوط می‌شود. از این روی، بسیاری از ترتیبات رسمی مانند معاهدات، موافقت‌نامه‌ها، ساز و کارهای مشترک، نهادهای مشترک، کمیسیون‌های مشترک (همچون سازمان‌های حوضه رودخانه‌ای) و غیره در چارچوب همکاری فرامرزی قرار می‌گیرند. دیپلماسی رسمی چنین همکاری‌هایی تحت تأثیر روحیات سیاسی کشورهای ساحلی است و عمدتاً از طریق یک فرایند رسمی تعاملات فرامرزی مذاکره می‌شود. به همین دلیل، می‌توان همکاری بر سر رودخانه‌های فرامرزی را یک فرایند پیچیده و ذاتاً سیاسی دانست (Barua & Others, 2019:2) که مستلزم درک روشنی از منافع ذی‌مدخلان در حوضه رودخانه‌های فرامرزی است.

به طور کلی، مسأله آب‌های بین‌المللی و اهمیت آن در مباحث مرتبط با حوزه‌های جغرافیای سیاسی و روابط بین‌الملل و نقش دیدگاه‌ها و برخی نظریه‌های متفاوت طی دهه‌های گذشته تا به امروز در رابطه با مدیریت حوضه رودخانه‌های فرامرزی و تعاملات آبی - سیاسی میان دولت‌ها و بازیگران ساحلی آن موجب شده تا مسائل و نظریه‌هایی در ارتباط با آب‌های فرامرزی و نگرش‌های جوامع سیاسی برای نحوه اداره، کنترل و روابط با یکدیگر در مقیاس بین‌المللی شکل یابد، و حوضه رودخانه‌های فرامرزی را به اهم موضوعات در رشته‌های علمی جغرافیای سیاسی و روابط بین‌الملل مبدل کند. از این رو، با عنایت به جنبه کاربردی مطالعات آب‌های فرامرزی مشترک، این مسأله از سوی بسیاری از کشورهای ساحلی حوضه رودخانه‌های فرامرزی مورد توجه قرار گرفته است. این مطالعه مهم‌ترین رویکردهای نظری را در روابط سیاسی بین‌المللی آب با تأکید بر رودخانه‌های فرامرزی، و بررسی دو رویکرد نظری هیدروترالیسم و هیدروایده‌الیسم را موضوع خود قرار داده است که کمتر در مطالعات پژوهشی و منابع به صورت منسجم و در تقابل با یکدیگر مورد توجه قرار گرفته است.

لازم به ذکر است که در رابطه با حوضه رودخانه‌های بین‌المللی مشترک دیدگاه‌ها و نظریه‌هایی شکل گرفته‌اند که چندان جامع و مانع نیستند. بنابراین گسترش دامنه این بحث در راستای پیشبرد بهتر تحقیق، ما را به ارائه یک مدل کلی از دیدگاه‌ها و نظریه‌های موجود و نیز فرایند سیاسی شدن موضوع آب در حوضه‌های رودخانه‌های بین‌المللی مشترک وامی‌دارد که در بخش مبانی نظری بدان اشاره شده است. همین موضوع اهمیت و ضرورت پژوهش حاضر را نشان می‌دهد. در همین راستا، هدف و رسالت اصلی پژوهش حاضر از یک سو شناخت و مطالعه دیدگاه‌ها و نظریه‌های مهم پیرامون دو نظریه کلی یعنی هیدروترالیسم و هیدروایده‌الیسم در روابط بین‌الملل منابع آب در حوضه‌های رودخانه‌های مشترک، و همچنین تطبیق و بررسی تمایزات هر کدام از آن‌ها با رویکرد مقایسه‌ای است.

تاکنون تحقیقات گسترده‌ای پیرامون تبیین و تحلیل جامع دیدگاه‌ها و نظریه‌های مرتبط با دو رویکرد هیدروترالیسم و هیدروایده‌الیسم در روابط بین‌الملل آب در حوضه رودخانه‌های مشترک صورت نگرفته است. با توجه به پیچیدگی‌های ناشی از کمبود آب و مسائل برآمده از آن، در حال حاضر اغلب جنبه‌های بین‌المللی حوضه رودخانه‌های مشترک دچار تحولاتی شده و نیز منجر به بروز دیدگاه‌ها و نظریه‌های مختلفی شده است. این موضوع عرصه مناسبی برای شناخت و درک درست مطالعات حوضه رودخانه‌های مشترک در دو حوزه علمی روابط بین‌الملل و جغرافیای سیاسی است. از خلال این پژوهش می‌توان به درک و شناخت درست و جامعی از عوامل و مؤلفه‌های موثر و مرتبط با حوضه رودخانه‌های مشترک در مقیاس بین‌المللی پیرامون دو نظریه هیدروترالیسم و هیدروایده‌الیسم پرداخت که این پژوهش با استفاده از داده‌ها و اطلاعات کتابخانه‌ای، آن را گردآوری کرده و سپس مورد تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری قرار داده است.

مبانی نظری

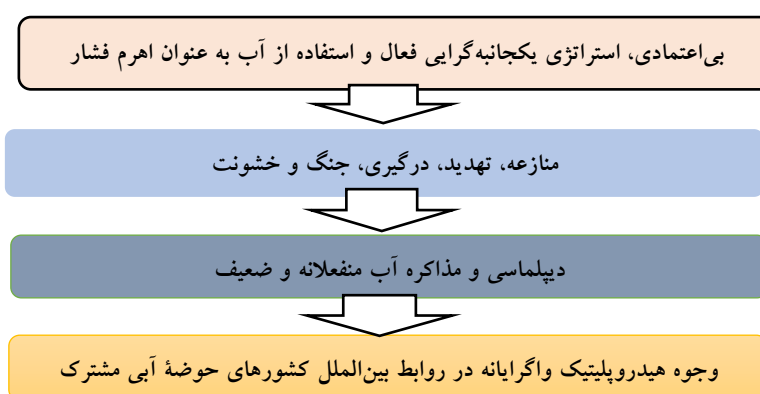
شناخت دو رویکرد نظری هیدروترالیسم و هیدروایده‌الیسم مرتبط با هیدروپلیتیک و روابط بین‌الملل آب در حوضه رودخانه‌های مشترک فرامرزی، می‌تواند به درک اهمیت و جایگاه مطالعات سیاسی منابع آب‌های مشترک کمک شایانی کرده، و به صورت کاربردی نیز می‌تواند رهیافت‌های جدیدی را برای حل مسائل مرتبط با مدیریت و اداره رودخانه‌های مشترک در مقیاس بین‌المللی ارائه نماید.

رتالیسم، یکی از مکاتب فلسفه سیاسی مبتنی بر روابط رقابتی است که از نظریه‌های زیربنایی در روابط بین‌الملل محسوب می‌شود. به عبارتی، این نظریه که قدرت و توان تبیین معادلات ژئوپلیتیک را بررسی می‌کند، پدیده‌های نوظهور در روابط ژئوپلیتیک میان کشورها را در برمی‌گیرد، و مهم‌ترین مبانی و مفروضات این نظریه بر تعارض و رقابت در عرصه روابط بین‌الملل تمرکز دارد. همچنین، این نظریه معتقد است که همکاری بین کشورها تنها زمانی امکان‌پذیر است که به تأمین منافع ملی و امنیت ملی کمک کند؛ چراکه روابط بین کشورها متأثر از قدرت نظامی و منابع طبیعی است (Beer & Lomia, 2020:591; Hariman, 2012:1). در این نظریه که اصالت را به همکاری‌ها و توافقات دو یا چندجانبه نمی‌دهد، بر ذات قدرتمند انسان تأکید شده است. نئولیبرال‌ها بر این باور هستند که کشورها درصدد کسب قدرت هستند و از این منظر هنگامی که کشوری یا مجموعه‌ای از کشورها به این موضوع پی می‌برند که توانایی و قدرت آن‌ها افزایش یافته است، سعی می‌کنند تا نفوذ و کنترل خود را بر مکان‌ها و فضاهای دیگر گسترش دهند. این افزایش قدرت کشورها ممکن است منجر به راهبردهای تجاوزکارانه و توسعه‌طلبانه‌ای شود که هدف نهایی آن‌ها را می‌توان دستیابی به هژمونی در یک مقیاس جغرافیایی قلمداد نمود (مشیرزاده و طالبی آرانی، ۱۳۹۰:۴۹). این رویکرد فلسفی مبتنی بر عینیت و پدیده‌های مشاهده‌ای بوده و قراردادهای و پیمان‌نامه‌های دوجانبه و چندجانبه را بی‌اهمیت جلوه می‌دهد و بر این باور است که عامل اساسی ثبات در نظام بین‌الملل، موازنه قدرت یا موازنه تهدید، و سیاست‌های معطوف به حفظ این موازنه‌ها است.

منابع در چارچوب نظریه رتالیسم با توجه به این که با قدرت، پیوند ارگانیک دارد، دارای اهمیت گسترده است. یکی از این منابع قدرت‌ساز، «منابع آب» است. پارامترهای توزیع ناهمسان در مکان‌های جغرافیایی، افزایش جمعیت، افزایش تقاضا و کاهش عرضه، اهمیت آن در صنعت، امنیت غذایی، آب شرب و نظایر آن، آب را به کالایی امنیتی و سیاسی مبدل ساخته که با گذر زمان بر اهمیت آن افزوده می‌شود و بیشتر چالش‌ها و حتی جنگ‌ها در آینده بر سر منابع آب خواهد بود که به نظریه «جنگ آب» معروف است (میان‌آبادی و قریشی، ۱۴۰۱:۱۵۷). بنابراین، یکی از رویکردهای نظری برای تحلیل هیدروپلیتیک رودخانه‌های مرزی، هیدرورتالیسم یا هیدروپلیتیک مبتنی بر رویکرد رتالیسم است (Zeitoun, 2006:452). در رتالیسم، موازنه قدرت نیازمند استفاده حداکثری از منابع قدرت‌ساز به ویژه رودخانه‌های مرزی مشترک است تا از آن طریق با افزایش قدرت ملی، راه افزایش قدرت رقیب نیز سلب گردد. رودخانه‌های بین‌المللی از جغرافیای سیاسی کشورها پیروی نکرده و با توجه به اهمیت منابع آب، یکی از عناصر اصلی تنش بین حکومت‌ها در حال و آینده محسوب می‌شوند. رودخانه‌های مرزی یکی از عناصر قدرت‌ساز و موازنه‌دهنده قدرت برای حکومت‌ها تلقی شده و با توجه به اهمیت روزافزون منابع آب، منازعه در رودخانه‌های بین‌المللی از منظر هیدرورتالیسم ادامه خواهد داشت، و حکومت‌ها به آسانی به سمت هیدروپلیتیک همگرایانه و همکاری در زمینه منابع آب مشترک گام برنخواهند داشت. رقبا جهت تحمیل ضربه به ساختارهای همدیگر و خارج کردن ساختارها از تعادل، از عنصر آب در معادلات سیاسی بهره می‌گیرند. حکومت‌ها بر سر بهره‌برداری از منابع آب برای افزایش قدرت با همدیگر در رقابت هستند و در کنار آن بر سر کاهش قدرت همدیگر نیز رقابت می‌کنند. پس هر عاملی که تضعیف‌کننده قدرت ملی رقیب باشد از آن عامل بهره گرفته می‌شود تا ساختار قدرت رقیب از حالت طبیعی خارج شده و به سوی اهداف پیش‌بینی‌شده سوق داده شود. در نظام ژئوپلیتیک جهانی با توجه به پیچیده شدن مقوله امنیت و اقتصاد بر اساس پارادایم فکری رتالیسم و تنش بر سر کسب قدرت و امنیت مبتنی بر اصل موازنه قوا بین دولت‌ها، رقابت برای تسلط بر منابع آب رو به افزایش است. در نتیجه عنصر آب با رویکرد هیدرورتالیسمی، در معادلات امنیتی - سیاسی دارای اهمیت کلان محسوب شده و محدود کردن منابع آب هر کشوری به معنای ضربه زدن به قدرت ملی، اقتدار ملی، امنیت ملی و وزن ژئوپلیتیک آن کشور تلقی می‌شود. از طرف دیگر بهره‌برداری از منابع آب در رودخانه‌های مرزی، باعث توسعه و آبادانی و در نتیجه انباشت قدرت برای چانه‌زنی بیشتر در معادلات سیاسی بین دولت‌ها و به طور کلی، موازنه قوا خواهد شد.

بر این اساس، نظریه هیدرورتالیسم دارای سه بُعد کنترل آب‌های مشترک بین کشورها، چالش‌های آبی در رودخانه‌های مرزی مشترک و سپس جنگ بر سر منابع آب است. اولین ویژگی منابع آب شیرین که منجر به درگیری و تنش می‌شود، کمبود کمی و کیفی منابع آب است. منابع آب از نظر مکانی و زمانی به طور نابرابر توزیع شده است. تقریباً ۶۰ درصد از آب شیرین قابل دسترسی در کمتر از ۱۰ کشور واقع شده است. به عبارت دیگر برخی از مناطق از منابع آب اشباع هستند، در حالی که برخی مناطق دیگر

کمبود شدید آب دارند. با توجه به اهمیت حیاتی آب شیرین برای همهٔ مصارف، استدلال می‌شود که رقابت بر سر کمبود فیزیکی آب منجر به درگیری بین دولت‌ها می‌شود. مفهوم قدرت یکی از عوامل تعیین‌کننده در روابط کشورها در مورد آب‌های فرامرزی است. اهمیت قدرت نسبی و پیکربندی قدرت بین کشورها با رودخانه‌های مرزی مشترک، به روابط متعارض مبتنی بر رهیافت‌های هیدروپاور^۱ و هیدورهژمون^۲ جهت می‌دهد. یک کشور ممکن است اقدامات کشور همسایه را در مورد کنترل منابع آب به عنوان یک سلاح یا یک کارت سیاسی علیه خود تفسیر کند (Conker, 2014:34). در این میان کشورها از منظر مکتب هیدورئالیسم^۳ و در ارتباط با قدرت از دو الگو بهره‌برداری می‌کنند: در الگوی نخست توازن وحشت برقرار خواهد شد و بازیگران از طریق تهدید به انسداد مسیر رودخانه‌های مرزی، رقیب را تهدید می‌کنند تا در راستای منافع آن‌ها به سیاست‌های خود شکل دهد. در الگوی بعدی کشورها در راستای ایجاد توازن قدرت و برای رسیدن به اهداف ژئوپلیتیک، بازیگران سیاسی از طریق منابع آب، قدرت خود را ارتقا می‌دهند تا توانایی چانه‌زنی بیشتری در معادلات سیاسی و ژئوپلیتیک داشته باشند.

شکل ۱. مدل نظری هیدورئالیسم

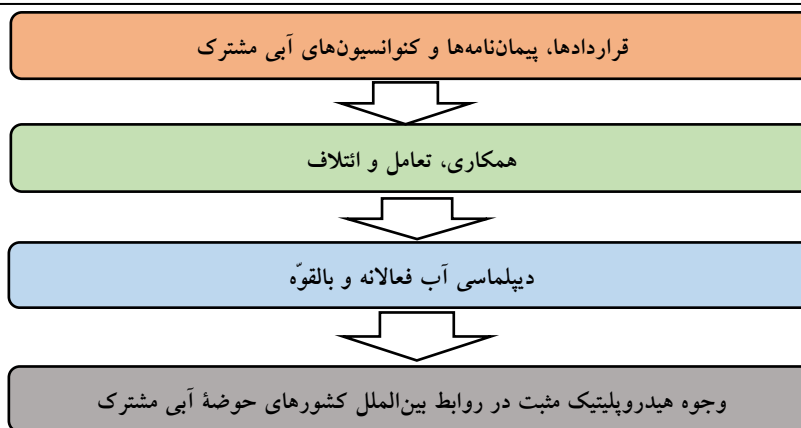
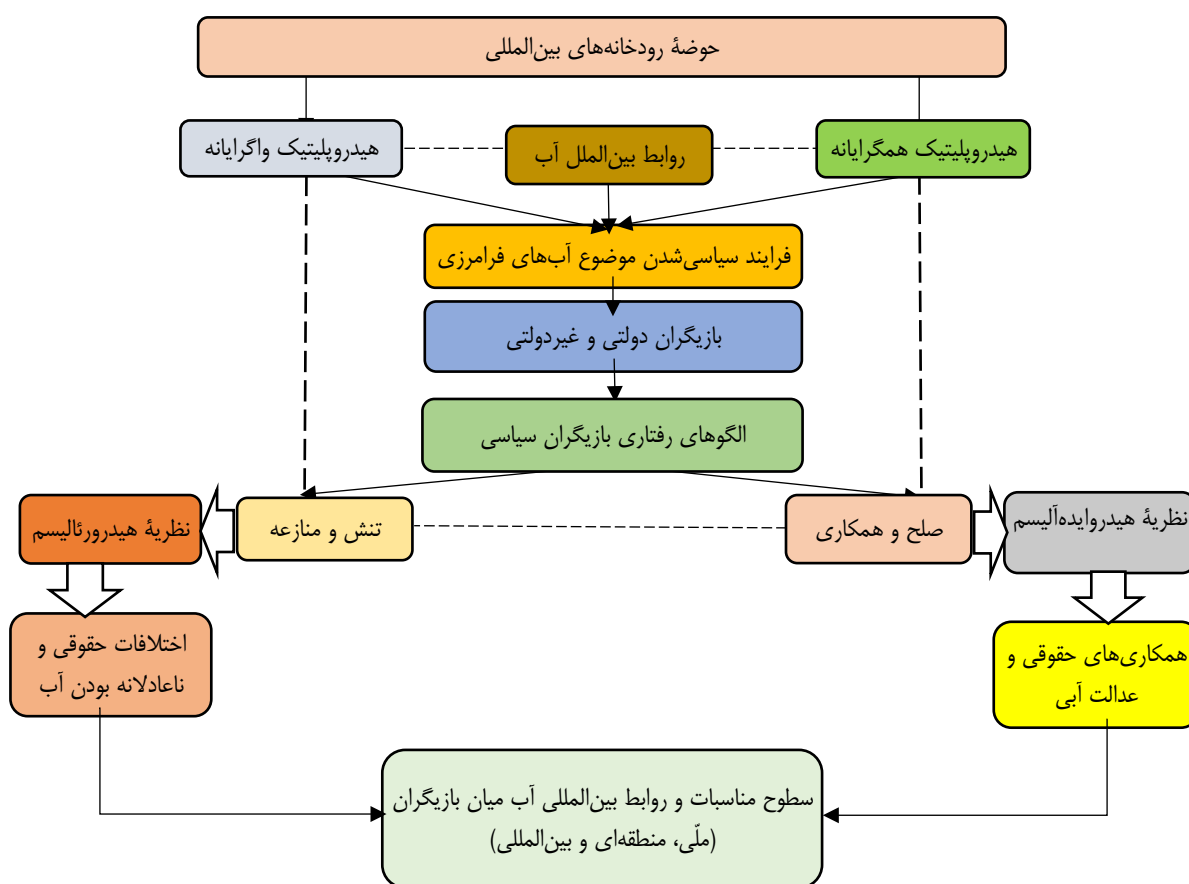
درک دیدگاه‌ها و نظریه‌های روابط بین‌الملل در مورد همکاری‌های بین‌المللی می‌تواند کمکی فکری برای سیاستمداران تلقی شود. این نظریه‌ها با توجه به عوامل، و تأکید بر نوع هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی، دیدگاه‌های متفاوتی را نسبت به مسائل بین‌المللی دارند. لیبرالیسم نیز یکی از مکاتب فکری و فلسفی و اخلاقی در روابط بین‌الملل محسوب می‌شود (نجاتی، ۱۴۰۰:۵۱۲) که اصالت را به نهادسازی و ایجاد رژیم‌های بین‌المللی می‌دهد، و اعتقاد دارد که در فرایندی مناسب و با مدیریتی کارآمد و با تدبیری شایسته می‌توان به همکاری و توافقات عمده‌ای در عرصهٔ روابط بین‌الملل دست یازید (تقی‌زاده انصاری، ۱۳۹۳:۱۹۰). لیبرال‌ها برخلاف رئالیست‌ها که معتقد به تعارض منافع هستند، به این نگرش اعتقاد دارند که بین انسان‌ها هماهنگی منافع وجود دارد، و این هم‌نوایی در منافع بر منافع جامعه نیز منطبق خواهد بود. در عین حال، نظریه‌پردازان این مکتب فکری اعتقاد دارند که «رفتار همکاری بازیگران» در پارادایم رئالیست نادیده انگاشته شده است. همچنین لیبرال‌ها برخلاف رئالیست‌ها، جنگ را وضعیتی طبیعی در سیاست جهانی نمی‌دانند. از این رو، می‌توان ادعان نمود که رئالیست‌ها بر محوریت مناقشه‌آمیز بودن تأکید دارند، در حالی که لیبرال‌ها بیشتر بر محوریت همکاری‌ها بودن تعاملات میان دولت‌ها در روابط بین‌الملل تأکید دارند (میان آبادی و قریشی، ۱۴۰۱:۱۴۶). به طور کلی، لیبرالیسم حاوی مفاهیم و استدلال‌های متفاوتی است در مورد این که چگونه نهادها، رفتارها و ارتباطات اقتصادی، قدرت خشونت‌آمیز دولت‌ها را در برمی‌گیرند و آن‌ها را کاهش می‌دهند. بنابراین دغدغهٔ اصلی لیبرالیسم، ایجاد نهادهایی است که با محدود کردن و کنترل قدرت سیاسی، از آزادی فردی محافظت کنند. لیبرال‌ها به‌ویژه از سیاست‌های خارجی نظامی‌گرایانه رنج می‌برند (Jeffrey & Meiser, 2018: 1). امروزه اغلب مطالعات در زمینهٔ لیبرالیسم بر این مسأله متمرکز است که چگونه سازمان‌های بین‌المللی با کمک به دولت‌ها برای غلبه بر انگیزهٔ فرار از توافقات بین‌المللی، همکاری را تقویت می‌کنند. همچنین، لیبرال‌ها با تمرکز بر دیدگاهی خوشبینانه‌تر از دستاوردهای مطلق و

1. Hydropower
2. Hydrohegemony
3. Hydrorealism

ارائه شواهدی مبنی بر وجود آن از طریق سازمان‌های بین‌المللی، جهانی را می‌بینند که در آن دولت‌ها احتمالاً در هر توافقی که در آن افزایش رفاه متحمل است، همکاری خواهند نمود (Ibid:2-3).

اگرچه تمامی نظریه‌های لیبرال بر ایده همکاری به جای جنگ در نظام بین‌الملل تأکید دارند؛ اما هر نظریه لیبرالی جهت متفاوتی را برای همکاری در عرصه بین‌الملل از خود بروز می‌دهد. در این بین، نئولیبرال‌ها به این نگرش اعتقاد دارند که دولت‌ها از نزدیک با یکدیگر همکاری می‌کنند. نئولیبرال‌ها بر اساس نظام بین‌الملل و ویژگی‌های آن، همکاری در سطح بین‌المللی را تبیین می‌کنند. لیبرال‌ها با تأکید بر صلح، به طرق مختلف سعی در ایجاد و توسعه صلح پایدار دارند. به عنوان نمونه آن‌ها با تأکید بر نهادها و رژیم‌های بین‌المللی، حقوق بین‌الملل، امنیت جمعی، حاکمیت مبتنی بر قانون و ایجاد سازمان‌ها و نهادهای مختلف، به ویژه سازمان ملل متحد، به بسیاری از موضوعات حقوق بین‌الملل پرداخته‌اند. پارادایم لیبرالیسم که در روابط بین‌الملل به عقل‌گرایی، آرمان‌گرایی و خوش‌بینی در نظام بین‌الملل اعتقاد دارد، برای ایجاد و مدیریت صلح و امنیت جمعی و خلع سلاح نیز بر اصول اخلاقی تأکید دارد. همچنین، لیبرال‌ها جنگ، نزاع و هرج و مرج را در ماهیت دولت‌ها رد می‌کنند. لیبرالیسم سنتی نیز بر اساس دیدگاه‌های امانوئل کانت و بن‌تام^۱ خواستار صلح پایدار با دگرگونی آگاهی انسان از طریق قرارداد اجتماعی است که قابلیت گسترش به سایر سطوح حکومتی و نظام بین‌الملل را دارد. نئولیبرالیسم که به بازیگران مختلف اعم از دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی و غیردولتی اعتقاد دارد، اظهار می‌کند که می‌توان به جای زور از ابزارهای سیاسی و دیپلماتیک استفاده نمود (نجاتی، ۱۴۰۰: ۵۱۸-۵۱۳).

از دهه ۱۹۹۰ م. پارادایم لیبرالیسم وارد مباحث هیدروپلیتیک شد. ورود این نگرش به مطالعات هیدروپلیتیک منجر به ایجاد تفکرات همگرایانه نسبت به مقوله مناسبات آبی شده است. از این رو، اغلب نظریه‌پردازان این پارادایم اعتقاد دارند که وجود تضاد منافع و مناقشه میان بازیگران دولتی (کشورهای ساحلی) با برآوردن ارزش اقتصادی آب و یا ایجاد نهادها و رژیم‌های آبی مشترک قابل مدیریت است و این مکانیزم می‌تواند مناقشات آبی را به همکاری مبدل سازد (میان‌آبادی و قریشی، ۱۴۰۱: ۱۶۷). بدین ترتیب، این نگرش در مناسبات هیدروپلیتیک از عنصر «آب» به عنوان عامل همکاری یاد می‌کند. در روابط دیپلماتیک دولت‌های ساحلی حوضه رودخانه‌های مشترک فرامرزی که اغلب چندین کشور بهره‌بردار دارای منافع مشترکی هستند، اهمیت منابع آبی به عنوان عاملی برای صلح و روابط مسالمت‌آمیز میان دولت‌های ساحلی بروز پیدا کرده و تلاش می‌کند تا به لحاظ سیاسی، حقوقی، اقتصادی و غیره وضعیت پایداری را ایجاد کند. این رویکرد نظری که بر محوریت نگرش همکارانه در روابط و مناسبات هیدروپلیتیک حوضه رودخانه‌های فرامرزی مشترک تأکید دارد، سعی دارد تا نگاه تعامل محوری را به منابع آب‌های مشترک عرضه کند. لذا، این رویکرد نظری که در نظام روابط بین‌الملل بر سر منابع آب‌های مشترک میان دولت‌های ساحلی کاربرد مؤثری دارد، به تمامی قراردادهای پیمان‌نامه‌های آبی که میان دولت‌های ساحلی در فضای دیپلماتیک تنظیم شده است، اهمیت می‌دهد. این نظریه، برخلاف نظریه جنگ آب است که از زیرمجموعه‌های نظری مکتب فلسفی رئالیسم محسوب می‌شود، و به وجود چالش‌ها و جنگ‌های آینده بر سر منابع آب تأکید دارد. در همین راستا، هیدرولیبرال دیپلماسی^۲ به عنوان شاخه نوظهور و جدیدی از مکتب فلسفی لیبرالیسم میان دولت‌های ساحلی حوضه رودخانه‌های بین‌المللی، منابع آب‌های مشترک را ابزاری سیاسی برای درک چگونگی مدیریت و کنترل آن می‌داند تا بتواند حکومت‌ها را به سمت هیدروپلیتیک همگرایانه و همکاری سوق دهد. امروزه این نظریه در عرصه روابط بین‌الملل به ویژه در بُعد دیپلماسی آب و سیاست خارجی بازیگران و ذی‌مدخلان حوضه رودخانه‌های فرامرزی مشترک، ورود پیدا کرده و برخلاف سایر نظریه‌های رئالیستی که به مناقشه‌محور بودن منابع آب‌های مشترک اهمیت می‌دهند، بر نگاه تعامل، همکاری، مسالمت و مدیریت یکپارچه منابع آب‌های مشترک تأکید دارد؛ به گونه‌ای که بتوان از طریق هنر سازش در روابط دیپلماتیک حوضه رودخانه‌های مرزی مشترک، به تقسیم عادلانه آب میان ذی‌مدخلان دست یافت. همچنین، این رویکرد نظری همیشه سعی دارد تا به منابع آب‌های مشترک، از جهت وجود یک دیپلماسی بالقوه در روابط هیدروپلیتیک حوضه رودخانه‌های مشترک مرزی نگاهی تعامل محور داشته باشد. البته با وجود توافق‌نامه‌ها، کنوانسیون‌ها و قراردادهای آبی، این امر میسر شده است، و از این طریق نیز می‌توان در حوضه رودخانه‌های مرزی به یک ثبات سیاسی، بدون مناقشه و جنگ دست یافت.

شکل ۲. مدل نظری هیدروایده‌الیسم^۱

شکل ۳. چارچوب مفهومی و نظری تحقیق

پیشینه تحقیق

حوضه رودخانه‌های بین‌المللی مشترک از مهم‌ترین جنبه‌های مطالعاتی به‌روز و ترکیبی در مباحث جغرافیای سیاسی و روابط بین‌الملل به‌شمار می‌رود که بسیاری از انگاره‌های جغرافیایی و سیاسی اندیشمندان و متخصصان در این زمینه را به خود جلب نموده است؛ اما تحلیل و شناخت دیدگاه‌ها و نظریه‌های مرتبط با آن در پژوهش‌های پیشین مورد غفلت واقع شده است. بنابراین

پژوهش حاضر درصدد آن است تا در بخش نظری این خلأ را پر نماید. لازم به توضیح است که نویسندگان در ادبیات و پیشینه مقاله حاضر تنها به مواردی اشاره نموده‌اند که به صورت غیرمستقیم به جنبه‌های گوناگون آب‌های رودخانه‌ای مشترک از منظر روابط بین‌الملل و جغرافیای سیاسی پیرامون دو رویکرد نظری کلی هیدرورئالیسم و هیدروایده‌الیسم پرداخته‌اند که اهم آن‌ها در جدول شماره (۱) ذکر شده است.

جدول ۱. مهم‌ترین مطالعات پیشین درباره دو رویکرد نظری پژوهش

نام اثر و مؤلف	هسته اصلی بحث
تبین پارادایم‌های رئالیسم و لیبرالیسم در مناسبات هیدروپلیتیک (میان‌آبادی و قریشی، ۱۴۰۱)	ایشان در مطالعه خود معتقدند که به دلیل وجود رابطه درهم‌تنیده «سیاست، امنیت، هویت و آب»، تحلیل مناسبات هیدروپلیتیک نیازمند فرآیندهای اندیشیدن است؛ زیرا هر پارادایم، تنها از زاویه‌ای خاص به این مناسبات می‌نگرد و انتخاب هر رویکرد می‌تواند تأثیر جدی بر نحوه تحلیل روابط و تبین راهبردهای کشورها در مواجهه با مسائل هیدروپلیتیک در نظام بین‌الملل داشته باشد.
نسبت تطابق رویکردهای هیدروپلیتیک و اصول حاکم بر ردهای بین‌المللی (رشیدی‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۲)	اتخاذ یا تدوین اصول حاکم بر بهره‌برداری از رودهای بین‌المللی می‌تواند برگرفته از موقعیت بالادستی - پایین‌دستی و نیز وضعیت هیدروژئومونی کشورهای حوضه یک رودخانه باشد. رویکرد همکاری‌محور از سوی کشورهای پایین‌دستی و یا با وزن ژئوپلیتیک پایین و رویکرد منازعه‌محور از سوی کشورهای بالادستی و یا با وزن ژئوپلیتیک بالا رقم می‌خورد.
الگویابی بنیان‌های هیدروپلیتیک همگرایانه و واگرایانه بین ایران، افغانستان و ترکمنستان در حوضه آبریز مرزهای شرقی (ذکی و همکاران، ۱۴۰۱)	بنیان‌های هیدروپلیتیک همگرایانه ایران با افغانستان و ترکمنستان در حوضه آبریز مشترک بر مبنای هیدرولیبرالیسم و مبتنی بر هیدرودیپلماسی، دیپلماسی کارکردگرایانه و همکاری حقوقی است. در حالی که بنیان‌های هیدروپلیتیک واگرایانه ایران با این کشورها بر مبنای نظریه هیدرورئالیسم و مبتنی بر منازعات بر سر حقابه، دیدگاه رهبران سیاسی افغانستان، فقدان حکمرانی پایدار آبی در افغانستان، تغییرات اقلیمی و اختلافات بر سر رژیم حقوقی، قابلیت الگویابی دارد.
واکاوی جنگ‌های آبی جهت نیل به صلح پایدار آبی (باری‌پور و همکاران، ۱۴۰۰)	آب مهم‌ترین عامل تأثیرپذیر و تأثیرگذار در ابعاد زندگی انسان است. با کمبود آب، تقسیم و توزیع آن به یکی از موضوعات مهم در سطوح ملی و فراملی در رودخانه‌های بین‌المللی تبدیل شده است. آب را سرچشمه حیات و عامل جنگ و خشونت‌ورزی می‌دانند که می‌توان با توجه به عوامل تأثیرگذار و تعامل مثبت به ویژه در زمینه تخصیص آب‌های فرامرزی که از مهم‌ترین دغدغه‌های مذاکره‌کنندگان آب است، به یک صلح پایدار آب دست یافت.
نسبت همگرایی ملی با رویکرد هیدروپلیتیک: نمونه پژوهی طرح‌های سدسازی در خاور ترکیه (رشیدی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۹)	دولتمردان ترکیه جدا از مزایای اقتصادی برخاسته از توسعه سازه‌ها و زیرساخت‌های آبی، بهره‌گیری از عناصر جغرافیایی و مهندسی برای حفظ و تقویت همبستگی ملی و پیوستگی سرزمینی را دنبال می‌کنند.
هیدروپلیتیک در تضاد و همکاری (Rai et al, 2017)	نویسندگان این مقاله علیرغم اشاره به منابع مشترک رودخانه‌های فرامرزی که مورد پژوهش علم هیدروپلیتیک است به توانایی نهادهای ژئوپلیتیک برای مدیریت منابع آب‌های مشترک پرداخته‌اند، و شیوه‌های پایدار سیاسی را بدون تنش و درگیری در میان نهادهای سیاسی مربوط پیشنهاد کرده‌اند. آن‌ها همچنین به نابرابری‌های هژمونیک در رودخانه‌های فرامرزی، افزایش استرس منابع آب و خطرات مرتبط با مدیریت رودخانه‌ها پرداخته‌اند که منجر به افزایش تضاد می‌شود.
روابط بین‌الملل کشورها و چرخه هیدروپلیتیک به تله آبی و ماهیت آنارشیک تضاد (W. H. Al-Muqaddi, 2024)	ایشان احداث سدهای عظیم را یکی از موارد محتمل در افزایش درگیری‌های اجتناب‌ناپذیر میان دولت‌های ساحلی و نفوذ هرج و مرج منطقه‌ای و بین‌المللی می‌داند. همچنین ایشان تفاوت در ادراک میان دولت‌های ساحلی یک حوضه رودخانه‌ای مشترک را یکی از مواردی می‌داند که منجر به اقدامات غیرمنطقی کشورها می‌شود. این پژوهش برای مقابله با خطرات کنترل آب در بالادست، رویکرد سیاست فرامرزی عملی برای مدیریت تهدیدات را استفاده از سدهای عظیم می‌داند تا هدف و عملکرد سدها را منطقی کند، بی‌اعتمادی میان کشورهای ساحلی را کاهش دهد و سپس همکاری را برای توانمندی صلح تشویق کند.
نظریه‌های پنهان، آب‌های آشفته: روابط بین‌الملل، تله سرزمینی و آب‌های بین‌المللی (Furlong, 2006)	بررسی جریان‌های آبی فرامرزی از یک چارچوب ضمنی روابط بین‌الملل استفاده می‌کنند. ایشان با مطالعه موردی مدیریت منابع آب‌های مشترک در توسعه آفریقای جنوبی به این مسأله پرداخته‌اند.
توانمندسازی هیدرودیپلماسی (Warner & De man, 2020)	چگونه یک قدرت گسترده‌تر می‌تواند درک ما را از پویایی تضاد آب عمیق‌تر کند.

در مجموع با نگاهی به منابع و اطلاعات موجود در بسیاری از پژوهش‌های انجام شده پیرامون حوضه رودخانه‌های بین‌المللی مشترک در داخل و خارج از کشور مشخص می‌شود که تاکنون به طور جامع و نظام‌مند به این موضوع اشاره نشده است که بتواند از یک سو به شناخت و مطالعه دیدگاه‌ها و نظریه‌های مهم پیرامون دو رویکرد نظری هیدرورئالیسم و هیدروایده‌الیسم در روابط بین‌الملل منابع آب‌های رودخانه‌ای مشترک و از سوی دیگر به تطبیق و بررسی تمایزات هر کدام از آن‌ها با رویکرد مقایسه‌ای بپردازد و آن‌ها را مورد تجزیه و تحلیل و واکاوی قرار دهد. بنابراین با بررسی پیشینه فوق در این زمینه مشخص می‌شود که سابقه پژوهش حاضر در منابع قبلی چندان غنی نبوده و به همین دلیل این پژوهش با هدف بررسی و توسعه مبانی و مباحث نظری در حوزه مطالعات رودخانه‌های بین‌المللی مشترک انجام گرفته است تا بتواند زمینه را برای تحقیقات بعدی فراهم نماید. اساساً وجه تمایز این پژوهش با کار سایرین در این حوزه را می‌توان در نوع تحلیل و بررسی جامع و دقیق آن پیرامون دو نظریه هیدرورئالیسم و هیدروایده‌الیسم در مطالعات رودخانه‌های مشترک در مقیاس بین‌المللی دانست، و همین عامل سبب نوآوری پژوهش حاضر نسبت به تحقیقات قبلی در زمینه مطالعات حوضه رودخانه‌های بین‌المللی در عرصه جغرافیای سیاسی و روابط بین‌الملل است.

روش تحقیق

پژوهش حاضر به دلیل ماهیتی که دارد در زمره تحقیقات بنیادی و نظری است و با روش توصیفی - تحلیلی به گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای پرداخته است. چارچوب نظری این پژوهش را دو نظریه غالب در مطالعات روابط بین‌الملل آب در حوضه رودخانه‌های مشترک میان دو یا چند کشور ساحلی تشکیل می‌دهد. بر این اساس، با توجه به هدف و موضوع این پژوهش، مهم‌ترین دیدگاه‌ها و نظریه‌های غالب در حوضه رودخانه‌های بین‌المللی در قالب دو رویکرد نظری فوق مورد بررسی و واکاوی قرار می‌گیرد. سپس با تشریح این دیدگاه‌ها، ویژگی‌ها و شاخص‌های مرتبط با آن در بخش یافته‌ها، به تمایز آن‌ها با رویکرد مقایسه‌ای پرداخته می‌شود.

یافته‌های تحقیق

در این بخش با توجه به موضوع این پژوهش لازم است تا دو نظریه هیدرورئالیسم و هیدروایده‌الیسم از منظر دیدگاه‌ها، شاخص‌ها و ویژگی‌هایی که در این رابطه وجود دارد، مورد بررسی قرار گیرد.

بررسی دیدگاه‌ها، شاخص‌ها و ویژگی‌های نظریه هیدرورئالیسم

از آنجا که تعارضات بر سر منابع آب به طور فزاینده‌ای در مقیاس‌های جغرافیایی مختلفی رخ داده است، این تضادها در سال‌های اخیر به صورت داخلی و خارجی با عوامل طبیعی از جمله تغییرات آب و هوایی و بحران آب مرتبط بوده است. طوری که در مقیاس بین‌المللی و در حوضه رودخانه‌های مشترک میان دو یا چند دولت ساحلی، این تضادها به طور پیچیده نمایان شده و بازتاب‌های زیادی را برای وجود یک رقابت بر سر منابع کمیاب (آب) تشدید نموده است. از این رو، می‌توان ادعا کرد که با تشدید خشونت در حوضه رودخانه‌های بین‌المللی، اعتراضات ضددولتی تحریک شده و تمام ظرفیت‌های دولت‌های ساحلی بی‌ثبات می‌شوند. در همین ارتباط، تعارض را می‌توان فرایندی مستمر و پویا تلقی نمود که ناشی از ناسازگاری در درک دیدگاه‌ها یا اظهارنظرهای مخالف بین طرفین درگیر است. یکی از این مقیاس‌های تعارض را می‌توان در حوضه‌های بین‌المللی یافت که تعارضات در این مقیاس به ندرت به صورت منفرد بوده و اغلب باعث افزایش پیچیدگی‌های مدیریت به ویژه در مناطق در حال توسعه می‌شود (Naderi et al, 2024). با در نظر گرفتن منابع آب‌های شیرین به عنوان یکی از منابع طبیعی قلمرو، این منبع طبیعی که در ادبیات تعارض برجسته شده است، بر تمایل دولت‌ها برای مبارزه با یکدیگر به دلیل کمبود آن تأثیرگذار بوده، و این رقابت برای منابع آب‌های مشترک جایگاه برجسته‌تری خواهد داشت. اگر چه تاکنون اندیشمندان و پژوهشگران زیادی از جمله الهانس^۱، هومر دیکسون^۲ و لوی^۳ به طور سنتی این ادبیات را به صورت موردی، مورد مطالعه قرار داده‌اند؛ اما مطالعات و یافته‌های آماری و مدل‌های عمومی برای

1. Elhans

2. Homer Dixon

3. Levi

رقابت و جنگ بین‌دولتی در حوضه رودخانه‌های بین‌المللی مشترک دریافته‌اند که مشترک بودن یک رودخانه، احتمال تجربه درگیری‌های بین‌دولتی را در سطح پائین افزایش می‌دهد که این مسأله قادر است تا با سناریوی نئومالتوسی که مبتنی بر رقابت خشونت‌آمیز برای دسترسی به منابع محدود آب شیرین است، سازگار باشد. از سوی دیگر، منابع آب‌های مشترک ممکن است در پس ارتباط قوی میان مجاورت و جنگ باشند. بدین معنا، زمانی که تنها دو دولت ساحلی در حوضه رودخانه بین‌المللی مشترک مورد واکاوی قرار می‌گیرند، این دولت‌ها با رابطه بالادستی و پائین‌دستی در امتداد یک حوضه رودخانه‌ای بین‌المللی مشترک، پتانسیل خطر بیشتری را برای تجربه درگیری دارند (Brochmann & Gleditsch, 2012: 522). به طور معمول، دولت بالادست در روابط با دیگر کشورهای ساحلی رودخانه‌ها، دست بالا را در نظر می‌گیرد؛ زیرا دولتی که کنترل سرچشمه‌های یک حوضه را در اختیار دارد، دسترسی بدون وقفه به آب رودخانه دارد. طوری که، هر اقدامی که توسط یک دولت بالادست انجام شود، ممکن است منجر به اثرات خارجی یک‌طرفه برای دولت پایین‌دست شود؛ بدین معنا که باری برای دولت پایین‌دست، بدون هزینه برای دولت بالادست داشته باشد. در این ارتباط، می‌توان به نمونه مصر در حوضه رودخانه‌ای بین‌المللی مشترک نیل اشاره نمود که به عنوان دورترین دولت ساحلی در پائین‌دست رودخانه نیل در برابر هر اقدامی که در بالادست انجام می‌شود، بسیار آسیب‌پذیر است؛ زیرا این امر موجب شده تا سیاستمداران مصری اظهارات ستیزه‌جویانه مانند «تنها موضوعی که می‌تواند مصر را دوباره به جنگ بکشاند، آب است» و این که «جنگ بعدی در منطقه ما بر سر آب خواهد بود، نه سیاست» را بیان کنند (Ibid). در همین راستا، به گفته کلار^۱، «خطر رقابت بین‌المللی برای منابع آب کافی تا سال ۲۰۵۰ م. افزایش خواهد یافت و با بالا رفتن تقاضا برای آب قادر خواهد بود تا رقابت‌های شدیدی برای این ماده ضروری و کمیاب در تمام مناطق سیاره زمین به جز تعداد معدودی از مناطق پرآب ایجاد شود» (Gleditsch et al, 2006). از این رو، استفاده از آب برای اجرای یک دستور کار سیاسی یک نگرانی جهانی برای ایجاد رقابت است. بنابراین درک سیاست‌های آبی هنگام پیش‌بینی سناریوهای احتمال درگیری مبتنی بر آب بین کشورهای ساحلی ضروری است (Sameh & Al-Muqdad, 2022).

بدین ترتیب، یک نظریه ساختاریافته که اغلب رویدادهای احتمالی درگیری را در سیاست‌های روابط آبی بین‌المللی پوشش می‌دهد، نظریه کمتر شناخته‌شده هیدرورئالیسم است که به ارزیابی و درک کافی از دلایل و پیامدهای درگیری بر سر آب‌های مشترک کمک می‌کند. بر این مینا، هیدرورئالیسم در این مطالعه به عنوان یک تئوری جامع از سیاست‌های روابط آبی میان دولت‌های ساحلی به ویژه آن‌هایی که مربوط به مهار آب و کنترل آب از طریق سدهای کشورهای بالادست است، می‌پردازد و برای شناسایی علل ریشه‌ای درگیری‌های جهانی میان دولت‌های ساحلی حوضه‌های رودخانه‌ای بین‌المللی مشترک و عوامل چالش‌های جهانی که در درگیری‌ها ایجاد می‌شود، راهکارهایی ارائه می‌کند. در چارچوب تئوری‌های روابط بین‌الملل، آب‌های مشترک رودخانه‌ای، ابزاری مهم برای درک رفتار دولت‌های ساحلی است. در رویکرد هیدرورئالیسم یک نظریه جامع در مورد سیاست‌های آبی مبتنی بر تأثیر سد و کنترل آب توسط کشور بالادست وجود دارد که چنین نظریه ساختاریافته‌ای به تصمیم‌گیران کمک می‌کند تا اهمیت قراردادهای مربوط به آب‌های فرامرزی را در مقابل امتیازات استراتژیک درک کنند. برای اختلافات آب در مقیاس بین‌المللی حوضه‌های رودخانه‌ای مشترک از منظر هیدرورئالیست‌ها، دیدگاه‌ها، شاخص‌ها و ویژگی‌های متفاوتی وجود دارد که در این‌جا می‌توان به عمده‌ترین آن‌ها اشاره نمود:

الف) ذخیره یا انحراف آب در بالادست و نیز تغییرپذیری جریان آب (زیاد یا کم) یا کمبود آب در پائین‌دست حوضه: هنگامی که یک بازیگر بالادست تصمیم به اجرای پروژه‌های استراتژیک آب در یک حوضه آبریز مشترک می‌گیرد (به عنوان مثال، ساخت سد بر روی یک جریان آب)، بازیگر بالادست معمولاً آن را به عنوان بخشی از برنامه‌های توسعه ملی و محرک اصلی توجیه می‌کند. تحت این توجیه، منابع آب کنترل می‌شود که منجر به یک رابطه کنترل آبی خواهد شد. با این وجود، تعارض در این مرحله نهفته است و بازیگران از احتمال وجود تعارض غافل هستند. اگر چه ممکن است این اقدام به عنوان شکلی از توسعه ملی توسط بازیگر بالادستی با انگیزه حاکمیت توجیه شود، اما امکان وجود دارد تا برای بازیگر پایین‌دستی یک شوک باشد؛ زیرا سوء استفاده از کنترل آب، مفهوم اساسی عدالت را نقض می‌کند و این نظریه یک معضل برای دکتترین هارمون محسوب می‌شود. صرف‌نظر از نیات

واقعی بازیگر بالادست، بازیگر پایین دست احتمالاً معتقد است که ساخت سدها قصد منفی برای کنترل جریان طبیعی آب دارد. در نهایت، این منجر به بی‌اعتمادی فزاینده‌ای می‌شود که می‌تواند عوارض بیشتری را ایجاد کند و احساس ناامنی ملی و منطقه‌ای را شکل دهد که احتمال هرج و مرج در روابط آبی را افزایش می‌دهد (Ibid). در همین راستا، ترونک^۱ معتقد است که ساخت سد در کشورهای بالادست و تعدیل جریان رودخانه یک مشکل رو به تزاید برای کشورهای پائین دست است که به طور ضمنی بر روابط میان کشورهای مربوطه تأثیر می‌گذارد؛ زیرا اختلافات بر سر منابع آب‌های فرامرزی می‌تواند روابط این کشورها را با کشورهای همسایه خود تهدید کند و همچنین این مسأله می‌تواند ثبات منطقه‌ای را تضعیف کند (Zhang & Mingjiang, 2018: 699). هانس مورگنتا^۲، بنیانگذار نظریه رئالیسم ساختاری، ایده یک سیستم هرج و مرج را معرفی می‌کند که در آن هیچ مرجع مرکزی برای اجرای سیاست‌ها و هدایت روابط بین بازیگران وجود ندارد. این نظریه با پژوهش وارنر^۳ و همکاران هم‌سو است. با این فرض که روابط آب فرامرزی، غیرخطی است، این هرج و مرج با هزینه‌ای همراه است که توسط یک معضل امنیتی نشان داده می‌شود. به ویژه آن که بازیگر پایین دستی ناامن است و در خصوص بقا، وسواس دارد و در شانس همکاری تردید دارد و ساخت سدهای عظیم مستقیماً این سیستم هرج و مرج را تغذیه می‌کند (Sameh & Al-Muqdad, 2022). به باور منگا^۴ چگونگی تصمیم‌گیری و استفاده از نمادهای سد برای به دست آوردن مشروعیت و تقویت حس هویت ملی و میهن‌دوستی تأکید دارد. وی به رفتار دولت تاجیکستان در پی ساخت سد غول‌پیکر روگون^۵ در ایجاد و تقویت گفتمان ملی و ترویج سد به عنوان یک پروژه میهن‌دوستانه پرداخته که ویلر^۶ در پس آن، مفهوم ناسیونالیسم آب را به عنوان «میل دولت‌ها برای به دست آوردن حداکثر مزیت ملی از بهره‌برداری از منابع طبیعی خود» توصیف می‌کند. سد ایلیسو بر روی رودخانه دجله نیز که در سال ۲۰۱۸ م. توسط دولت ترکیه رسماً افتتاح شد، نمونه بارزی بر این ادعا است که موجب نگرانی دولت عراق به عنوان کشور پائین دست گردید. از دیگر موارد می‌توان به اختلاف بولیوی و شیلی بر سر رودخانه لائوکا^۷ اشاره نمود. در سال ۱۹۶۲ م. بولیوی ادعا کرد که شیلی به عنوان یک کشور بالادست، رودخانه لائوکا را برای آبیاری دره‌های کوچک سواریا و آزاپا برای تولید غذا در صحرای شمالی منحرف کرده است. انحراف رودخانه لائوکا به تنش سیاسی بین بولیوی و شیلی منجر شد و ایة اختلافات هنوز حل نشده است. چندین پروژه انحرافی بر روی رودخانه‌های کارون و کرخه که توسط ایران برای اهداف آبیاری ایجاد شده بود، منجر به حذف کامل بیش از ۴۰ درصد از منابع شط‌العرب در عراق شد که از مهم‌ترین اهداف مورد انتظار برای این اقدام آن بود که عراق را مجبور به مذاکره برای حل و فصل مسأله شط‌العرب کند (Ibid).

ب) شرایط سیاسی، اجتماعی، اقتصادی یا فیزیکی: تضادهای آبی برای تأمین، توزیع یا استفاده از منابع آبی مشترک در داخل یا بین ملت‌ها یا جوامع سیاسی اتفاق می‌افتد. مدیریت این تضادها بسته به موقعیت مشکل‌ساز و رویکرد مدیریت آن ممکن است منجر به همکاری بین ذی‌نفعان در یک حوضه شود. در غیر این صورت، درگیری‌های آن‌ها تشدید می‌شود و پیامدهای ناخوشایندی را برای مدیریت حوضه به همراه خواهد داشت (Naderi et al, 2024). بدین ترتیب، افزایش تراکم جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی همراه با شیوه‌های مدیریت ناپایدار آب ممکن است منجر به تصاحب بیش از حد و در نهایت تخریب منابع آب شیرین شود. حدود نیمی از حوضه‌های آب سطحی در سراسر جهان که قابل دسترسی بوده و نیز برای بشریت حیاتی هستند، بخشی از حوضه‌های آبریز هستند که فراتر از مرزهای یک کشور منفرد گسترش می‌یابند. برخی از این حوضه‌های فرامرزی (یعنی بین‌المللی) با کمبود آب مواجه هستند، در حالی که برخی دیگر عمدتاً از آلودگی رنج می‌برند. همه این مشکلات پیامدهای مهمی برای سلامت عمومی، اکوسیستم‌ها و توسعه اجتماعی-اقتصادی دارند (Beck et al, 2014). در همین رابطه به طور خاص، محققان با دیدگاه نوماتوسایی به امور بین‌الملل استدلال می‌کنند که منابع آبی مشترک می‌تواند به موضوع امنیت ملی تبدیل شود. این منابع به

1. Truong
2. Hans Morgenta
3. Warner
4. Menga
5. Rogon
6. Webler
7. Laoka

دلیل کاهش عرضه (آلودگی یا کاهش جریان آب)، افزایش تقاضا ناشی از رشد جمعیت، کمیاب شدن، افزایش استاندارد زندگی و یا به دلیل توزیع نابرابر منابع آب می‌تواند منشأ تنش باشند. مطالعات موردی حوضه‌های مختلف رودخانه‌ای تمایل دارند بر پتانسیل تضاد در بسیاری از رودخانه‌های مورد بررسی و این که چگونه اختلافات آبی با سایر عوامل سیاسی و اجتماعی - اقتصادی شکل‌دهنده روابط بین دولت‌ها به شدت مرتبط است، تأکید کنند (Brochmann & Gleditsch, 2012).

اقدامات خصمانه اقتصادی که می‌تواند منجر به درگیری‌های آب فرامرزی شود، شامل اقدامات بالادستی است که به عنوان ایجاد اثرات منفی در پایین دست تلقی می‌شود. به عنوان مثال از جمله اقدامات خصمانه اقتصادی در رابطه با مدیریت آب در حوضه رودخانه‌های بین‌المللی مشترک می‌توان به مورد تنش در حوضه آمودریا میان دو دولت ساحلی ازبکستان و تاجیکستان به دلیل نگرانی‌های پایین دستی در مورد این که چگونه توسعه بالادست بر نیازهای آبیاری تابستانی و تولید برق آبی زمستانی تأثیر می‌گذارد، اشاره نمود. اگر چه نمونه‌های متعددی از اقدامات خصمانه کلامی و یا اقتصادی در مورد آب‌های مشترک وجود دارد، خطر درگیری بر سر منابع آب، به‌ویژه درگیری خشونت‌آمیز در طول سال‌ها مورد بحث قرار گرفته است (Perlmana et al, 2017: 3). بر این اساس، با توجه به این که رویارویی‌های خشونت‌آمیز بین‌المللی مرتبط با آب رخ می‌دهد و تاریخ نیز شواهد کمی از جنگ‌های واقعی آب ارائه می‌کند، اما اصطکاک بر سر آب می‌تواند به درگیری‌های داخلی و بین‌المللی کشورهای دارای حوضه رودخانه‌های مشترک فرامرزی دامن بزند. در همین راستا، می‌توان به طیفی از عوامل غیرمستقیم مانند نهادهای سیاسی، شرایط اقتصادی و ادراکات اجتماعی که بر رابطه بین فشارهای محیطی و خطرات درگیری در یک حوضه تأثیر می‌گذارند، اشاره نمود. همچنین، تخصیص ناعادلانه هزینه‌ها یا منافع توسعه آب و عدم دسترسی به فرآیندهای تصمیم‌گیری پیرامون آب، اغلب بیش از تخصیص نابرابر یا دسترسی ناکافی به خود منبع، تضاد ایجاد می‌کند (Michel, 2016).

ج) عدم تقارن قدرت در حوضه رودخانه‌های بین‌المللی: هژمونی آبی به دنبال تجزیه و تحلیل ابعاد مختلف قدرت در تنظیمات آب‌های فرامرزی است. این اصطلاح به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن کشوری که از درجه قدرت بیشتری برخوردار است، می‌خواهد بر اساس وضعیت خود از منابع آب بیشتری استفاده کند. وارنر استدلال می‌کند که هژمونی آبی باید به عنوان یک پدیده لایه‌ای درک شود و هژمونی‌ها را باید در سطوح مقیاس‌های ملی، حوضه‌ای، منطقه‌ای و جهانی شناسایی کرد. مناقشه بر سر ساخت سد ایلیسو توسط ترکیه نشان از آن دارد که روابط قدرت در مقیاس داخلی و بین‌المللی جدا از تعاملات معمول میان کشورهای ساحلی اتفاق می‌افتد (Warner, 2012). علاوه بر این، منگا و میروماچی^۱ نشان می‌دهند که نخبگان حاکم توسعه‌گستر، هیدروپلیتیک را به عنوان نمادی از پیشرفت ملی به تصویر می‌کشند. بنابراین، گفتمان ترویج شده در مقیاس داخلی به عنوان منبع «قدرت نرم» در سطح فرامرزی مورد استفاده قرار می‌گیرد. به همین ترتیب، هریس و آلاتوت^۲ نشان می‌دهند که چگونه فرآیندهای ملت‌سازی و ادغام سرزمین دولت‌ها، سیاست‌های آبی فرامرزی آن‌ها را مشخص می‌کند. وسلز^۳ با استناد به نمونه‌هایی از بلندی‌های جولان و کرانه‌های باختری، خواستار در نظر گرفتن پیوند میان هیدروپلیتیک و مقاومت محلی است (Conker & Hussin, 2020: 106). در نتیجه، چارچوب هیدروژمونی به عنوان یک مکانیسم، نقش دقیقی را در تعیین شدت برهم‌کنش‌های آبی فرامرزی برجسته می‌کند. هیدروژمونی استدلال می‌کند که حزب قدرتمندتر در میان احزاب آب یا هژمون، کنترل خود را بر تعاملات آب فرامرزی حفظ می‌کند و طرف‌ها را از طریق استراتژی‌های کنترل منابع آب که اشکال موجود از قدرت سخت و نرم را در حوضه آب فرامرزی استفاده می‌کنند، حفظ می‌کند. بدین ترتیب هژمون، موقعیت‌های درگیری غیرخشونت‌آمیز آب را حفظ می‌کند (Tayia, 2019: 23-24). با این وجود، هیدروژمونی، هژمونی در سطح حوضه رودخانه‌های بین‌المللی است که از طریق استراتژی‌های کنترل منابع آب مانند جذب منابع، یکپارچه‌سازی و مهار به دست می‌آید. استراتژی‌ها از طریق مجموعه‌ای از تاکتیک‌ها (مانند فشار اجباری، معاهدات، ساخت دانش و غیره) اجرا می‌شوند که با بهره‌برداری از عدم تقارن‌های قدرت موجود در یک بافت نهادی بین‌المللی ضعیف، امکان‌پذیر می‌شوند. فرآیندهای سیاسی خارج از بخش آب، روابط آبی - سیاسی گسترده حوضه

1. Menga and Miromachi
2. Harris and Allatot
3. Wessels

را به شکلی از مزایای حاصل از همکاری تحت رهبری هژمونیک تا جنبه‌های نابرابر سلطه پیکربندی می‌کند، و نتیجه رقابت از نظر کنترل بر منبع از طریق شکل هژمونی هیدرولیک ایجاد می‌شود که معمولاً به نفع قدرتمندترین بازیگر است (Zeitoun & Warner, 2006; Hayat et al, 2022). به عنوان مثال، در نمونه چین و میانمار بسیار روشن است که دو کشور از موقعیت‌های استراتژیک جغرافیایی خود در حوضه رودخانه مکونگ برای ایجاد هژمونی آبی با کنترل جریان آب از طریق ده‌ها سد استفاده کرده‌اند که در نهایت منجر به درگیری با کشورهای پایین‌دست، یعنی کامبوج، لائوس، تایلند و ویتنام شده است. در سال ۱۹۹۵ م. چین و میانمار هر دو از همکاری با کمیسیون رودخانه مکونگ خودداری کردند؛ زیرا کشورهای پایین‌دستی پیشنهاد کردند که پایداری دنبال شود و از بهره‌برداری از منابع آب اجتناب گردد (Sameh & Al-Muqdad, 2022). در همین راستا، توسیید^۱، ژنرال جنگ و پدر نظریه کلاسیک رئالیسم در روابط بین‌الملل که آلیسون^۲ آن را به عنوان «تله توسیید» توصیف می‌کند؛ معتقد است جایی که یک قدرت نوظهور، دیگر قدرت‌های منطقه‌ای را به عنوان هژمونی‌های بین‌المللی تهدید می‌کند، نشان می‌دهد با افزایش قدرت بازیگر بالادستی به دلیل فشار عمومی به ویژه از سوی ذی‌نفعان آب با تشدید فعالیت‌های بازیگر پائین‌دستی مواجه می‌شود. در این نقطه حساس، هنگامی که بازیگر(ان) تحت فشار شدید قرار می‌گیرند، حداقل یکی از آن‌ها دکتترین رئالیسم را اتخاذ می‌کند که این محیط رقابتی منعکس‌کننده یک رویکرد حاصل جمع صفر است که در نهایت منجر به یک جنگ اجتناب‌ناپذیر می‌شود. به طور کلی، لازم به ذکر است که اگر دولت ساحلی با قدرت کمتر نسبت به سایر دولت‌های ساحلی حوضه رودخانه‌ای، استراتژی مقاومتی را برای مقابله با هژمونی آبی به کار بگیرد، می‌تواند هژمونی آبی را کاهش دهد. به عنوان مثال، پروژه جنوب شرقی آناتولی ترکیه که هدف آن ساخت سدهای عظیم در حوضه فرات و دجله بود، منجر به جنگ‌های آبی بالقوه بین عراق و سوریه در سال ۱۹۷۵ م. شد. از دهه ۱۹۷۰ م. سوریه همچنین با حمایت از شورشیان کرد (حزب کارگران کردستان) از راهبرد ارتباط با موضوع برای اعمال فشار سیاسی بر ترکیه برای به دست آوردن سهم آب درخواستی استفاده کرد. با این حال، حوضه اورونتس^۳ همچنین شاهد بود که چگونه سوریه از استراتژی تعامل دوجانبه برای حذف کشورهای ساحلی ترکیه و لبنان استفاده نمود. سوریه و ترکیه به ترتیب سد عفرین^۴ و سد ریحانلی^۵ را ساختند؛ در حالی که سد پیشنهادی دوستی ترکیه و سوریه به دلیل قیام سوریه در سال ۲۰۱۱ م. به حالت تعلیق درآمد (Ibid).

د) رفتارهای خودتفسیری/خودیارانه^۶: زمانی که کشور فرادست یک رودخانه فرامیزی مشترک بخواهد به طور خودمحور از آب به عنوان ابزاری برای رسیدن به قدرت بر علیه دیگر کشورهای پائین‌دست حوضه استفاده کند، موجب بروز طیفی از تهدیدات و مشکلات در مناسبات میان کشورهای حوضه شده که حاکی از وضعیت نامتعادل بودن حکمرانی حوضه دارد. امروزه به گونه روزافزونی مصرف فزاینده آب در بسیاری از کشورهای خشک و نیمه‌خشک حوضه رودخانه‌های فرامیزی مشترک ایجاد بحران کرده و همکاری‌ها را به منازعه، رقابت و سلطه تقلیل داده است؛ به گونه‌ای که کنترل بر منابع آب‌هایی که از خاک آن‌ها به سمت کشورهای پائین‌دست خارج می‌شود، به منزله راه بقا تلقی شده و سدهای عظیم و بندهایی که توسط کشورهای بالادست حوضه احداث شده‌اند به عنوان بخشی از حکمرانی آب در کنترل و مدیریت حوضه درآمد‌اند. در مناطق فوق، کشورهای بالادست حوضه رودخانه‌های فرامیزی مشترک با استفاده از موقعیت هژمونیک خود همیشه سعی کرده‌اند تا بر حکمرانی آب و الگوی رفتار سیاسی ناشی از آن در حوضه‌های مذکور تأثیر بگذارند. آن‌ها با به کارگیری تصمیمات و نوع کنش و برهم‌کنش‌هایی که در ساختار روابط سیاسی دیگر کشورهای حوضه اتخاذ می‌کنند، تعیین‌کننده وضعیت تقسیم و توزیع آب در حوضه هستند. بنابراین، قدرت حکمرانی کشور با تعیین میزان منابع آب‌هایی که به گونه روزافزونی از طریق مرزهای سیاسی آن‌ها به داخل دیگر کشورها در پائین‌دست می‌رود، گره خورده است. بر این اساس می‌توان تصریح نمود، امروزه با توجه به وضعیت نابسامان برخی از کشورها و افزایش تنش‌ها در روابط با یکدیگر بر سر رودخانه‌های فرامیزی مشترک، حکمرانی آب به عنوان یک اصل در نظام بهره‌برداری از این رودخانه‌ها

1. Tosidid

2. Alison

3. Orontes Basin

4. Afrin Dam

5. Rihanli Dam

6. Self-interpretation and self-help

بروز کرده است. لذا پیوند سیستم‌های سیاسی با آب به منزله یک راه‌حل سیاسی و حقوقی در مدیریت و حکمرانی بر آب نبوده و این مسأله تاکنون در اغلب کشورهایی که دارای حوضه رودخانه‌های فرامرزی مشترک هستند و آب به طور طبیعی از مرزهای بین‌المللی آن‌ها به سمت کشورهای پایین‌دست رودخانه جاری می‌شود، گاهی منبع تنش و رقابت بوده که دلیل اصلی آن را می‌توان در وهله نخست به وضعیّت بحرانی میزان منابع و مصارف آب در این کشورها قلمداد نمود. در همین راستا، تحت شرایط هیدروهمومونیک، یک همومون ممکن است از استراتژی‌های جذب منابع برای تأثیرگذاری بر کیفیت یا کمیّت آب از طریق توسعه پروژه‌های آبی یا تخلیه زباله در منابع آبی مشترک استفاده کند که این مسأله شبیه استراتژی «یکجانبه‌گرایی فعال» است. بر این اساس از نمونه‌های یکجانبه‌گرایی فعال می‌توان به سد عالی آسوان مصر که علی‌رغم ساز و کارهایی برای جلوگیری از آن در توافقنامه ۱۹۵۹ م. تخصیص آب بین مصر و سودان را مغرضانه می‌کند، اشاره نمود. پروژه جنوب‌شرقی آناتولی (GAP) در ترکیه که به عنوان یک کشور بالادست اجازه داد تا بر روی دجله و فرات بنا کند و نیز به بزرگ‌ترین پروژه آبی اسرائیل، حامل آب ملی که برای انتقال آب از دریای جلیلیه در شمال این کشور به مرکز جمعیت و جنوب خشک راه‌اندازی شد تا امکان استفاده بهینه از آب و تنظیم تأمین آب فراهم شود، اشاره کرد (Hayat et al, 2022).

جدول ۲. مهم‌ترین ویژگی و شاخص‌های دیدگاه‌های نظریه هیدروپالیسم

شاخص‌ها	ویژگی‌ها	دیدگاه‌ها
امنیتی، حقوقی، زیست‌محیطی، جغرافیایی، سیاسی و نظامی	توجیه پروژه‌های آبی به عنوان برنامه توسعه در بالادست، سوء استفاده از کنترل آب و نقض مفهوم عدالت آبی، بی‌اعتمادی میان بازیگران حوضه، احساس ناامنی ملی و منطقه‌ای، ناسیونالیسم آبی و ...	ذخیره و انحراف آب در بالادست
سیاسی، اقتصادی و اجتماعی - جغرافیایی	تخصیص ناعادلانه منافع توسعه آب، عدم دسترسی به فرایندهای تصمیم‌گیری پیرامون آب، تخصیص نابرابر یا دسترسی ناکافی به منابع آب	شرایط سیاسی، اجتماعی - اقتصادی و یا فیزیکی
سیاسی، نظامی - امنیتی و جغرافیایی	استفاده از استراتژی اجبار کنترل منابع آب، به‌کارگیری تاکتیک فشار اجباری در یک بافت نهادی ضعیف، فرایندهای سیاسی خارج از بخش آب و غیره	عدم تقارن قدرت (هیدروهمومونی) در حوضه رودخانه‌های بین‌المللی
سیاسی و جغرافیایی	استفاده از آب به عنوان اهرم فشار بر علیه یکدیگر، وضعیّت نامتعادل حکمرانی آب در حوضه، به‌کارگیری استراتژی یکجانبه‌گرایی فعال و ...	رفتارهای خودتفسیری/خودپارانه

منبع: (یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳)

بررسی دیدگاه‌ها، شاخص‌ها و ویژگی‌های نظریه هیدروایده‌آلیسم

با این تفسیر که آب لزوماً منبع درگیری نیست و در مواردی منابع آب‌های مشترک می‌توانند موضوع تهدید علیه یکدیگر شوند و بر سایر عوامل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی اثر بگذارند، مفهوم همکاری و گفت‌وگوی آب آشکار می‌شود، که با تکیه بر این مفهوم می‌توان تا حدود زیادی مانع از بروز اختلافات و درگیری‌های آبی در آینده شد و یا بر تناقضات شدید فعلی میان دولت‌ها و ذی‌نفعان آب در یک حوضه رودخانه‌ای مشترک پایان داد. با توجه به دستور کار ۲۰۳۰ م. برای توسعه پایدار و چارچوب اهداف توسعه آن که همکاری بر سر منابع آب‌های فرامرزی مشترک را برای توسعه، رفاه و صلح حیاتی می‌داند، همکاری را به عنوان هماهنگی میان دولت‌ها تعریف می‌کنند که قرار است برای دستیابی به منافع مشترک یا منافع متقابل بایکدیگر همکاری کنند. از این رو، می‌توان ادعان کرد که همکاری بر سر منابع آب‌های مشترک در مقیاس بین‌المللی، مستلزم درک روشنی از منافع مختلف ذی‌نفعان است که توسعه پایدار در یک حوضه رودخانه‌ای مشترک را تضمین می‌کند (Barua et al, 2019). در همین راستا، می‌توان به تحلیل بسیاری از اندیشمندان در این حوزه استناد نمود. الهانس در تحلیل خود از مناقشات و همکاری‌های آبی در حوضه رودخانه‌های بین‌المللی کشورهای در حال توسعه، نشان می‌دهد که وابستگی‌های سیاسی، اقتصادی و زیست‌محیطی یا جغرافیایی اگر چه بین دولت‌های ساحلی و ذی‌نفع در یک حوضه آبریز مشترک بین‌المللی پتانسیل بروز مناقشه را دارد؛ اما وجود مکانیزم‌های همکاری و سازش قادر است تا آن را حل نماید. آرون ولف نیز معتقد است جنگ بر سر آب به لحاظ اقتصادی منطقی نیست و آب بیشتر ابزاری جهت همکاری است تا عاملی برای مناقشه و یا جنگ (میان‌آبادی و قریشی، ۱۴۰۱: ۱۶۲). هنسل و بروچمن که کمبود آب را محور درگیری‌ها و خشونت‌های آب می‌دانند، دریافتند که اگر چه وجود یک معاهده رودخانه‌ای در میان دولت‌های ساحلی می‌تواند

مانع از بروز اختلافات آبی شود، اما در صورت وجود معاهده، احتمال بیشتری وجود دارد تا کشورهای ساحلی حوضه مشترک رودخانه‌ای بین‌المللی برای حل این اختلافات وارد مذاکره شوند (Brochmann & Gleditsch, 2012). میروماچی در برآورد ارزش اقتصادی آب، آن را عامل اساسی در ایجاد همکاری‌ها می‌داند و در ادامه نیز ویتینگون معتقد است که چنانچه ارزش اقتصادی آب برآورده شود، شکل‌گیری همکاری‌های آبی در حوضه‌های فرامرزی آسان‌تر است. بدین ترتیب، ولف اظهار می‌کند که در مناسبات و روابط بین‌الملل آب‌پایه در حوضه رودخانه‌های بین‌المللی که در پژوهش‌های بسیار زیادی به آن پرداخته شده، آب در روابط هیدروپلیتیک بیشتر وجوه مثبت و همگرایانه داشته است و در چنین مناسباتی به ندرت ما شاهد مناقشه، درگیری شدید نظامی و یا جنگ هستیم. بنابراین، نوع برهمکنشی دولت‌ها در بهره‌برداری از منابع آبی مشترک، محدود به تنش و درگیری نیست؛ بلکه طیف گسترده‌ای از سازگاری و همکاری تا ناسازگاری و جنگ را در برمی‌گیرد. به گونه‌ای که بر پایه گزارش سازمان ملل از سال ۱۹۴۸ م. تا ۲۰۱۵ م. تنها ۳۷ رخداد منجر به منازعه بر سر آب رخ داده است و این در حالی است که در همان دوره بیش از ۲۰۰ معاهده همکاری در مورد آب به امضا رسیده است (میان‌آبادی و قریشی، ۱۴۰۱: ۱۷۱-۱۷۴)؛ کاویانی‌راد و همکاران، ۳۴۸: ۱۱۴۰۱). برخلاف نئومالتوس‌ها و سناریوهای جنگ آب، نظریه‌پردازانی نظیر کورنو کوپین‌ها، سناریوهای خوشبینانه‌ای را نسبت به مناسبات آبی ارائه کرده‌اند. آن‌ها معتقدند که «کمیابی آب و وجود منابع آبی مشترک بین ذی‌مدخلان مختلف بیشتر عاملی برای مشارکت است. بنا بر سناریوی خوشبینانه کورنو کوپین‌ها، فراوانی منابع طبیعی مانع از شکل‌گیری خالقیت و ابتکار عمل برای ایجاد همکاری بین کشورها است». به عبارتی، نظریه‌پردازان کورنو کوپین معتقدند که کمبود منابع باعث ظهور نوآوری و توسعه فناوری‌های جایگزین می‌شود و بر اساس این نظریه، کمیابی‌ها عاملی برای شکل‌گیری مناقشات خشونت‌بار نیستند (میان‌آبادی و قریشی، ۱۴۰۱: ۱۷۱). با توجه به این که سازمان‌های بین‌المللی رودخانه‌ای می‌توانند در حل و فصل اختلافات و نیز جلوگیری از بروز آن‌ها مؤثر واقع شوند، اشمایر^۱ به معاهدات بین‌المللی بر سر منابع آب و حمایت از حق دولت‌های بالادست برای استفاده و دفع آب‌های یک رودخانه بین‌المللی که از قلمرو آن‌ها عبور می‌کند، می‌پردازد. همچنین، مک کافری با اشاره به ظرفیت‌های نهادی از طریق امضای قراردادهای معاهدات و ایجاد سازمان‌های حوضه رودخانه‌ای به عنوان ابزار کاهش تضادهای آبی، به نقش معاهدات آبی در تثبیت روابط بازیگران ساحلی در یک حوضه مشترک بین‌المللی اشاره می‌کند که منافع رقابتی تخصیص و استفاده از آب را متعادل می‌کند (Perlmana et al, 2017: 6-9). در این مورد می‌توان به نمونه اسپانیا و پرتغال اشاره نمود که دو کشور در سال ۱۹۹۸ م. با امضای کنوانسیون آلبوفیرا در راستای هماهنگی و ایجاد تعادل به یک توافق استراتژیک دست یابند که در این بین کشور اسپانیا به عنوان کشوری فرادست در پنج حوضه مشترک خود با پرتغال حدود ۷۰ درصد آب حوضه را تأمین می‌کند (Sameh & Al-Muqdad, 2022). بنابراین، می‌توان ادعا نمود که با اجرای هماهنگی میان ذی‌نفعان و از طریق ایجاد ظرفیت‌های نهادی در یک حوضه رودخانه‌ای مشترک در مقیاس بین‌المللی که قاعداً از مرزهای سیاسی دو یا چند دولت ساحلی عبور می‌کند، می‌توان از دامنه درگیری‌ها کاست. بدین ترتیب، نظریه هیدروآیده‌الیسم به عنوان نظریه جامع و ساختاریافته در کنار نظریه هیدروآلیسم که هر دو در ادبیات روابط بین‌الملل منابع آب وجود دارند، به رویکرد همکاری‌محور در سیاست‌های روابط آبی میان دولت‌ها و ذی‌نفعان ساحلی در یک حوضه رودخانه‌ای مشترک می‌پردازد. با توجه به این رویکرد نظری که قادر است تا درک جامعی از همکاری‌های آبی مبتنی بر گفت و گوها، دیپلماسی اشتراکی منافع، میانجی‌گری توسط شخص ثالث، مشارکت ذی‌نفعان، شفافیت در مبادله داده‌های هیدرولوژیک و غیره به دست دهد، قرار است تا به عنوان یک تئوری جامع و ساختاریافته به وضعیت ایده‌آل مربوط به سیاست‌ها و کنترل منابع آب‌های مشترک مبتنی بر مذاکرات سیاسی آب توسط دولت‌های بالادست و پائین‌دست در یک حوضه رودخانه‌ای مشترک بین‌المللی بپردازد. با این وجود، این نظریه در چارچوب تئوری‌های روابط بین‌الملل آب‌های مشترک به عنوان ابزاری مهم درک می‌شود که می‌تواند بر استفاده از قدرت نرم برای دستیابی به نتایج مثبت متمرکز شود.

برای همکاری‌های آب در مقیاس بین‌المللی حوضه رودخانه‌ای مشترک میان دولت‌ها و ذی‌نفعان از منظر هیدروآیده‌الیست‌ها، دیدگاه‌ها، شاخص‌ها و ویژگی‌های متفاوتی وجود دارد که در این‌جا می‌توان به عمده‌ترین آن‌ها اشاره نمود:

الف) عدم استفاده ابزاری از آب و بهره‌برداری عادلانه از منابع آب‌های مشترک: با توجه به ماهیت رودخانه‌های بین‌المللی مشترک که در حوزه تعامل روابط بین‌المللی قرار می‌گیرند، درک عملکرد سیستم‌های بین‌المللی و همچنین نحوه عملکرد آن‌ها در تعامل با یکدیگر بسیار مورد توجه است. در همین راستا، با توجه به استدلال‌های صلح لیبرال در زمینه حوضه رودخانه‌های بین‌المللی مشترک که به طور خاص برخلاف فرضیه جنگ آب، اشتراک یک رودخانه لزوماً منبعی بالقوه برای امکان ایجاد جنگ و مناقشه بر سر منبع مشترک محسوب نمی‌شود، انتظار می‌رود تا با دموکراسی مشترک، اعتماد و در نتیجه همکاری بر سر رودخانه‌های فرامرزی را تسهیل کند. بدین ترتیب که با کاهش عدم‌تقارن‌ها در پیوندهای اقتصادی و سیاسی که در نهایت منجر به تشویق همکاری‌ها می‌شود (Kalbhenn, 2011)، بر استفاده ابزاری از آب میان دولت‌های ساحلی خط بطلان بکشد. در این چارچوب، همان‌گونه که سلیبی^۱ در استفاده گسترده از رویکردهای جریان اصلی به درک محدودی از تعارض و همکاری می‌پردازد و «همکاری» همواره در تقابل با «تعارض» تعریف می‌شود، درک سیاست‌های مربوط به دولت‌های ملی در یک حوضه رودخانه‌ای خاص را مهم جلوه می‌دهد (Barua et al, 2019). در همین ارتباط، لازم به ذکر است، هنگامی که یک دولت در بالادست حوضه رودخانه‌ای مشترک در مقیاس بین‌المللی که دارای قدرت آبی مضاعفی است و به عنوان یک کشور هیدروهمژمون شناخته می‌شود، اقدامات وسیعی را برای مداخله در وضعیت تقسیم و توزیع آب با احداث سدها، بندها و آب‌پروژه‌های آبی اجرا نکند، و نیز مهار آب به منظور استفاده ابزاری از منابع آب صورت نگیرد و مانع از آسیب رساندن به سایر کشورهای ذی‌نفع در یک حوضه رودخانه‌ای مشترک بین‌المللی شود، این رفتار را یکی از شاخص‌های بسیار مؤثر در ایجاد امکان همکاری‌ها می‌توان قلمداد نمود. به عبارتی دیگر، از دیدگاه هیدروایده‌الیست‌ها، زمانی که آب در یک حوضه مشترک ابزاری برای قدرت محسوب نشود، و نیز جاه‌طلبی به منزله کنترل بر منابع آب‌های مشترک که لازمه آن ایجاد و توسعه طرح‌های آبی یک‌جانبه‌گرا در مقیاس گسترده برای تسلط و تصرف بر منابع آب می‌باشد صورت نگیرد، می‌تواند مسیری را برای همکاری دو یا چندجانبه هموار کند. در این جا می‌توان به مورد ترکیه در حوضه فرامرزی دجله و فرات اشاره کرد که برخلاف آن عمل کرده است. ترکیه نیز از منابع آب‌های خود به منظور ابزاری برای اجرای سیاست‌ها در راستای تحقق و شکل‌یابی اهداف و منافع ملی خود استفاده می‌کند. لازم به ذکر است که این کشور طی چند دهه اخیر با ذخیره آب در پشت سدهای خود به دنبال آن است که به سه مشخصه اصلی واقعیت ببخشد که عبارتند از: ۱- در مقابل سایر بازیگران منطقه بتواند از قدرت نسبی بیشتری برخوردار شود؛ ۲- بتواند نقش رهبری و استیلا را برای اجرای قوانین و سیاست‌های بین‌المللی در منطقه غرب آسیا به دست آورد؛ ۳- از این طریق بتواند قدرت چانه‌زنی و وزن ژئوپلیتیک خود را نسبت به همسایگان عرب پائین دست حوضه ارتقا دهد. همچنین این کشور بارها به کشورهای خارج از حوضه دجله و فرات پیشنهادهای را مبنی بر ساخت لوله صلح برای تأمین آب کشورهای عربی خلیج فارس، سوریه، اسرائیل و فلسطین ارائه داده است. در سال ۱۹۸۷ م. ترکیه پیشنهادی برای ساخت لوله فوق در دو شاخه با هزینه ۲۰ میلیارد دلار برای تأمین آب کل منطقه مطرح کرد که از شرق به منطقه خلیج فارس (حاشیه جنوبی خلیج فارس و شرق عربستان به طول ۳۹۰۰ کیلومتر) و از غرب به رژیم اسرائیل و فلسطین (اردن، غرب عربستان سعودی و همچنین شهرهای مکه، جدّه و مدینه به طول ۲۶۵۰ کیلومتر) منشعب می‌شد؛ اما این پیشنهاد، شاید به دلیل ترس از این که ممکن است یک «اسب تروای» سیاسی باشد و از نظر کیفیت و کمیت آب وابستگی و آسیب‌پذیری را ایجاد کند، دریافت‌کنندگان، این پیشنهاد را به طور محترمانه رد کردند (ذکی و اسدالهی، ۱۳۹۹: ۶). بر این اساس، می‌توان پروژه گاپ در ترکیه را برخلاف موازین سیاسی، زیست‌محیطی و حتی اقتصادی کشورهای پائین دست حوضه تلقی نمود؛ زیرا این پروژه علی‌رغم این که مزیت بزرگی را در بره رسمیت شناختن قدرت حکمرانی آب ترکیه بر کنترل منابع آب‌های دجله و فرات دارد، ابزار مناسبی برای پایداری امنیت در جنوب شرقی آناتولی محسوب می‌شود. بنابراین، از آن‌جا که گردها بزرگ‌ترین مخالفان این طرح هستند، در واقع ترکیه در اوایل دهه ۱۹۹۰ م. پروژه گاپ را «ابزاری مستقیم در مبارزه با تروریسم» می‌دانست (Warner, 2012:238; Warner & Zeiton, 2008 : 281). صرف‌نظر از ابعاد فنی و اقتصادی - اجتماعی پروژه گاپ، این پروژه اگر چه به شکلی غیرسیاسی تصور، روایت و اجرا شده است، اما همیشه یک طرح سیاسی بوده که پیامدهای سیاسی پیچیده‌ای را در مقیاس بین‌المللی دربرگرفته است. در این جا مسأله کردها که عاملی بسیار مهم در شکل‌گیری پویایی اشتراک آب

در میان سه کشور ترکیه، عراق و سوریه بوده است، پس از شروع پروژه گاپ بر دامنه پیچیدگی این مسأله افزوده است. در نتیجه، ترکیه به عنوان یک کشور هیدروهمژمون در بالادست دو رودخانه فرامرزی مشترک دجله و فرات سعی داشته تا با توسعه طرح‌های عظیم آبی نظیر پروژه گاپ در شکل دهی به الگوهای رقابتی مناسبات دولت‌های ساحلی حوضه نقش داشته باشد. لذا ترکیه در نظر دارد تا با مهار آب، نفوذ خود را در کشورهای پائین دست عملی سازد و در قبال آب امتیازاتی را دریافت کند. ترکیه تاکنون همیشه قدرت خود را در زمینه صنعت سدسازی در منطقه و جهان نمایان ساخته و از این منظر سعی کرده تا موضع خودبترتری را نشان دهد. این در حالی است که سلیمان دمیرل در یک سخنرانی در سال ۱۹۹۴م. اعلام می‌دارد که «ملت ترکیه با پایان تدریجی پروژه گاپ توانایی‌های خود را ثابت می‌کند. بنابراین گاپ، نماد پیشرفت تکنیک، مهندسی و کار ترکیه و همچنین نشان‌دهنده عزم ملت است. از این منظر، گاپ شاهکار جمهوری ترکیه است و قدرت خود را از ملت ترکیه می‌گیرد» (Allouche, 2020:295). با توجه به ماهیت فراملی و مشترک منابع آب فرامرزی، ایجاد استاندارد تخصیص و تدوین مجموعه‌ای از قوانین پذیرفته شده جهانی ضروری است. در مطالعات موجود و رویه تخصیص فرامرزی منابع آب، عمدتاً چهار گزاره مختلف شامل نظریه تقاضا، نظریه مشارکت، نظریه توانایی و نظریه تقسیم برابر وجود دارد. این چهار نظریه تمایل دارند از یک عنصر واحد برای تخصیص استفاده کنند و اگر چه ساده و راحت هستند، اما بسیار یک‌طرفه بوده و هماهنگ کردن آن‌ها دشوار است. تخصیص منابع آب فرامرزی باید در قالب طرح تخصیص بهینه و با در نظر گرفتن جامع چند عامل و چند استاندارد باشد. «قوانین هلسینکی در مورد استفاده از آب‌های رودخانه‌های بین‌المللی» و «کنوانسیون در مورد قانون استفاده‌های غیرکشتریانی از مسیرهای آبی بین‌المللی» برای تنظیم استفاده منصفانه و معقول از منابع آب فرامرزی استفاده می‌شود. در این پارامتر، عواملی که باید به طور جامع مورد توجه قرار گیرند از جمله ویژگی‌های طبیعی حوضه، مصرف آب موجود و بسیاری عوامل دیگر فهرست شده است که زمینه را برای تدوین یک طرح تخصیص منابع آب فرامرزی منصفانه، معقول و قابل قبول فراهم می‌کند (Fang et al, 2020). به طور کلی، «همکاری تنها یک تعهد ساده برای مدیریت منابع آبی فرامرزی نیست؛ بلکه عمل به آن برای اجرای مؤثر دیگر اصول و قواعد حقوق بین‌الملل آب ضرورت دارد. برای نمونه اجرای مؤثر اصل استفاده منصفانه و معقول از منابع آبی و اصل منع آسیب قابل توجه فرامرزی بدون همکاری غیرممکن است؛ زیرا هدف اصلی همکاری، بهره‌برداری بهینه و پایدار تمامی دولت‌ها از یک حوضه آبریز مشترک و تضمین حفاظت از آن منبع است. بر این مبنای، تمامی کشورهای یک حوضه آبریز از حق مشترکی در همکاری برخوردارند و این همکاری، لازمه استفاده بهینه از آب است (فضائلی و رشیدی، ۱۴۰۳:۱۹).

ب) برداشتها و دیدگاه‌های سیاسی مشترک: مذاکرات و گفت و گوهای آبی مبتنی بر دیدگاه‌ها و برداشتهای سیاسی در یک حوضه رودخانه‌ای مشترک میان بسیاری از سیاستگذاران، سیاستمداران و مقامات در راستای تسهیل تعاملات غیررسمی و نیز بین اعضای گروه‌ها و یا ملت‌های متخاصم شکل می‌گیرد، و این اقدامات اغلب ناشی از ابتکارات دیپلماتیکی است که بر اساس آن شرایطی فراهم می‌آید تا دولت‌های ساحلی در حوضه رودخانه‌ای مشترک قادر باشند راه‌حل‌های عادلانه و پایدارتری را برای مذاکره و نیز منافع مشترک شناسایی کنند، و با چنین اقداماتی منافع متقابل را توسعه دهند. بدین ترتیب، مدیریت مشارکتی ناشی از دیدگاه‌های سیاسی مشترک میان دولت‌های ساحلی در یک حوضه فرامرزی، فرصت‌ها را برای افزایش دامنه و سطح منافع فراهم می‌کند. این بینش قادر خواهد بود تا عمدتاً مشارکت میان بازیگران دولتی (کشورهای بالادست و پائین دست) را در مذاکرات و تعاملات بین‌المللی و دیپلماسی رسمی سنتی شکل دهد. چارچوب‌های قانونی و نهادی نیز حول چنین تأکید هنجاری بر همکاری‌های دولت‌محور است (Barua et al, 2019). بنابراین همکاری‌های آبی می‌تواند به بهبود روابط بین‌دولتی کمک کند. در این چارچوب، رویکردهای لیبرالیستی ادعا دارند که دولت‌های بسیار وابسته به یکدیگر در یک حوضه رودخانه‌ای فرامرزی مشترک، انگیزه کمی برای مبارزه با یکدیگر دارند که این مسأله بر افزایش تمایل به همکاری برای رسیدگی به مشکلات مشترک و تحقق دستاوردهای مشترک تأثیر دارد. چنین وضعیتی به پیشرفت‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کمک می‌کند و نیز فشارهایی را برای یکپارچگی بیشتر ایجاد می‌کند. در همین راستا، آدلر به اشتراکات موجود در یک منطقه از جمله برداشتهای مشترک از تهدیدات خارجی می‌پردازد که در این شرایط، شهروندان و سیاستمداران تمایل دارند تا مشکلات مربوط به منابع آب‌های مشترک فرامرزی را که اغلب به عنوان تهدیدهای شدید، مشترک و خارجی تلقی می‌شوند، حل و فصل کنند. اظهارات تصمیم‌گیرندگان

کلیدی که نیاز یا برنامه‌های حقیقی آن‌ها برای همکاری آبی است به تسهیل و بهبود روابط میان دولت‌های ساحلی یک حوضه کمک می‌کند. علاوه بر این، هنگامی که همکاری‌های آب ایجاد می‌شود، تعاملات میان تصمیم‌گیرندگان و بازیگران جامعه مدنی افزایش پیدا می‌کند، و چنین تعاملاتی می‌تواند باعث ایجاد اعتماد و تفاهم گردد (Ide & Detges, 2018).

دکترین هارمونی آب بیانگر وضعیت ایده‌آل و هماهنگ و بدون درگیری میان بازیگران سیاسی حوضه رودخانه‌ای فرامرزی است و این وضعیت با تعادل قدرت متقارن هم‌سو است. این ارتباط خوب میان کشورهای ساحلی و منافع متقابل آن‌ها منجر به ایجاد توافقات استراتژیک شده و در مجموع منجر به ایجاد یک سیستم تعادلی خواهد شد که مبتنی بر دیدگاه‌ها و برداشت‌های سیاسی مشترک طرفین یک حوضه رودخانه‌ای فرامرزی است. در همین رابطه، ولف استدلال می‌کند: «یکی از درس‌های کلیدی تاریخ این است که اگر چه آب می‌تواند باعث اختلاف شود؛ اما اغلب به جای درگیری، حتی بین دشمنان سرسخت، همکاری را ترویج می‌کند. در دوران پسابرجام، مسائل مربوط به آب با میانجیگری مناسب، قابل حل است. بازیگران، به ویژه بازیگران پایین‌دستی، تشویق می‌شوند تا مشترکات خود را کشف کنند، درس‌های آموخته‌شده را به اشتراک بگذارند و ثبات در هر تعهد آینده را تضمین کنند». این مرحله، شامل ایجاد اعتماد است؛ جایی که بازیگر بالادستی به یک رویکرد مشارکتی (یعنی یک بازی با جمع غیرصفر) اعتقاد دارد و از سوی دیگر بازیگر پایین‌دستی پروژه‌های آبی در حوضه آبریز مشترک را تحت ضمانت‌ها و شرایط خاصی برای تأمین منابع آب کافی می‌پذیرد. بنابراین، بازیگران نتیجه را بررسی کرده و به دنبال حل تنش و درگیری هستند. هماهنگی و تعادل در ورای یک توافق استراتژیک، متکی به توانایی رهبری بازیگران ساحلی، نوع دکترین روابط بین‌الملل اتخاذشده و همچنین سیستم استاندارد امنیت بین‌المللی و رفتار یک دولت تحت تأثیر تهدیدات فراملی و جهانی است. همان‌طور که روزنوا استدلال می‌کند، می‌توان با یک مدیریت جمعی، چالش‌های فراملی مشترکی را که از مرزهای سیاسی عبور می‌کند، تشریح و حل نمود. در این مورد می‌توان به توافقنامه آدانا در سال ۱۹۹۸ م. اشاره نمود. این توافق‌نامه که نقطه عطفی در روابط سوریه و ترکیه محسوب می‌شد؛ قبل از این که به جنگ تبدیل شود، به درگیری پایان داد. این توافق استراتژیک پس از یک دهه همکاری در سطوح مختلف و افزایش دو برابری آب برای سوریه، به دلیل روابط بین‌المللی انعطاف‌پذیری که در آن زمان توسط هر دو کشور اتخاذ شد، تضمین گردید (Sameh & Al Muqdad, 2022) در نهایت، لازم به ذکر است، اگر چه معاهدات یا موافقت‌نامه‌ها برای ایجاد ثبات و افزایش امنیت در بستر رودخانه‌های فرامرزی مهم هستند، ایجاد و تضمین چنین همکاری‌های طولانی‌مدت در مقیاس فرامرزی مستلزم تعهدات سیاسی قوی از سوی کشورهای ساحلی است. ایجاد چنین اراده سیاسی نه تنها چالش‌برانگیز است؛ بلکه روندی طولانی نیز دارد. بنابراین، همان‌گونه که سیاست در کانون توجه قرار می‌گیرد، همکاری فرامرزی پیچیده و بسیار چالش‌برانگیز می‌شود و معمولاً در این شرایط، خطر تغییر در رهبری سیاسی وجود دارد و تلاش‌هایی که برای ایجاد تمایل در سطح سیاسی انجام می‌شود، ممکن است که همیشه به نتیجه نرسد (Barua et al, 2019).

ج) ایجاد و شکل‌گیری نهادها و سازمان‌های آبی مشترک: سازمان‌ها یا ترتیبات نهادی در سطوح بین‌المللی، چارچوب‌های قانونی و نهادی نیز هستند که با تأکید بر هنجارهای همکاری‌جویانه دولت‌محور قادر هستند تا در جریان‌های آبی فرامرزی به عنوان یک چارچوب حقوقی و بین‌دولتی مسیری کارآمد برای ارتقای همکاری‌های آب فرامرزی باشند. به علاوه، با توجه به این چارچوب که کلیدی برای تقویت مدیریت یکپارچه رودخانه‌های بین‌المللی محسوب می‌شود، بایستی طرفین ذی‌نفع که دارای قدرت یکسان و متقارنی هستند با انعقاد موافقت‌نامه‌های خاص و ایجاد نهادهای مشترک با یکدیگر همکاری کنند. یک توافق بین‌دولتی، نهاد مشترک، سازوکار مشترک و یا کمیسیونی که معمولاً رودخانه‌های فرامرزی را اداره می‌کند، مانند سازمان حوضه رودخانه‌ای که نوعی از همکاری فرامرزی محسوب می‌شود، اغلب شامل اصول کنوانسیون آب مانند «استفاده عادلانه و معقول» و «توسعه پایدار» از مسیرهای آبی مشترک یا «بدون آسیب قابل توجه» است. به عبارتی، از آن‌جا که لیبرال‌ها به نظم جهانی صلح‌آمیز اعتقاد دارند، با توجه به قدرت نهادها بر همکاری‌های بین‌المللی به عنوان ابزاری در جهت پیشبرد منافع مربوط به هر کشور تأکید می‌کنند (Ibid). ایجاد سازمان‌های حوضه آبریز نیز از دیگر اشکال مهم همکاری‌های آبی و ارتقای صلح و امنیت بین‌المللی است که مورد توجه بسیاری از دولت‌های مشارکت‌کننده در شورای امنیت قرار گرفته است. با توجه به این که حرکت دولت‌ها به سمت و سوی تقویت همکاری‌های آبی با در نظر گرفتن منافع همه کشورهای و نیز با اولویت‌بخشی به پایداری جریان رودخانه‌ها و حفظ اکوسیستم‌ها

است، این همکاری‌ها می‌تواند به عنوان کلید رفع بحران آب در جهان و ارتقای صلح و امنیت بین‌المللی از طریق آب درک شود. نهادگرایان نئولیبرال به سازمان‌های بین‌المللی اشاره کرده و رژیم‌ها و قوانین بین‌المللی را به عنوان عاملی مؤثر برای حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات تلقی می‌کنند. از طرفی نیز با شکل‌دهی به سازمان‌های مشترک می‌توان از بروز جنگ جلوگیری نمود و دامنه فضای صلح را توسعه داد. همچنین از نظر آن‌ها، «نهادها و رژیم‌های آبی در جلوگیری از مناقشه و ایجاد همکاری‌ها نقش چشمگیری دارند». بدین ترتیب که آن‌ها در سیاست‌های آبی معتقدند که نهادهای آبی می‌توانند ساختاری را برای اجرای توافقات آبی فراهم کنند و از پیگیری معاهدات بین کشورهای ساحلی اطمینان داشته باشند. آن‌ها همچنین ادعا دارند که نهادها به واسطه ایجاد ساختاری برای تبادل بهتر داده و اطلاعات، کاهش عدم قطعیت‌ها و همچنین به حداقل رساندن هزینه‌های تعامل، محیطی برای رفع تفاوت‌ها و اختلاف‌ها میان کشورهای ساحلی فراهم می‌آورند. همچنین قادرند به واسطه انجمن‌های قاعده‌مند و منظم امکان مذاکرات دو یا چندجانبه بین اعضا را فراهم آورند و با وضع هنجارهایی حل صلح‌آمیز مناقشات را تسهیل بخشند. در همین راستا، هنسل و بروچمن به اهمیت نقش نهادهای آبی برای ایجاد همکاری‌های آبی اشاره کردند. آن‌ها معتقدند که «کمیاب بودن منابع آب نه تنها عاملی برای ایجاد مناقشات آبی نیست؛ بلکه می‌تواند سبب افزایش همکاری‌های آبی نیز بشود». بنابراین، طبق آنچه تحلیل‌های آن‌ها نشان می‌دهد؛ این مسأله به ساختار حکمرانی مناسب و میزان و سطح نهادسازی در حوضه آبریز وابسته است. به عبارت دیگر، افزایش نهادها منجر به شکل‌گیری حکمرانی خوب در حوضه می‌شود و حل مسالمت‌آمیز مناقشات را در پی دارد (فضالی و رشیدی، ۱۹۰۳:۱۹۰۳؛ میان‌آبادی و قریشی، ۱۷۲:۱۴۰۱:۱۷۱). در نهایت، با توجه به اهمیت نهادهای مشترک در تداوم همکاری، ایجاد هماهنگی نهادی برای اطمینان از اجرای مؤثر ترتیبات همکاری آب‌های فرامرزی، حیاتی است. با ارتباطات منظم، تبادل داده‌ها و اطلاعات، توسعه طرح‌ها و پروژه‌های مشترک، مشارکت ذی‌نفعان در مدیریت آب‌های فرامرزی و نیز حل و فصل یا اجتناب از اختلافات، کشورهای ساحلی ذینفع تشویق می‌شوند تا مکانسیم کمیسیون‌های مشترک را در صورت لزوم برای تسهیل همکاری ایجاد کنند.

د) به کارگیری رویکرد هیدرو - دیپلماسی در روابط سیاسی کشورهای ساحلی: هیدرودیپلماسی یک مفهوم نوظهور برای پرداختن به همکاری‌های سیاسی منطقه‌ای و پیوند دادن آب با عملیات گسترده‌تر ژئوپلیتیک و سیاست خارجی است. بحث این است که هیدرودیپلماسی می‌تواند به عنوان یک فرایند تثبیت‌شده برای یک کشور به منظور برقراری ارتباط و همکاری و نیز تأثیرگذاری بر دولت‌ها و مردم خارجی در مسیرهای دیپلماسی چندگانه، ابزارهای بیشتری را برای مقابله با تنش‌های مرتبط با آب و تسهیل همکاری میان کشورهای دارای آب مشترک فراهم کند (Others, 2021:2). به بیان دیگر، هیدرودیپلماسی را می‌توان ارتباط میان دولت‌های مستقل با هدف ارتقای همکاری سازنده و تسهیل در جلوگیری از درگیری بر سر منابع آبی مشترک دانست. در حالی که به طور سنتی، در شرایط کنونی، این تعریف به سطوح مختلف دیگر نیز گسترش یافته است (Barua & Others, 2019:3). بر این اساس، هیدرودیپلماسی به تضادها بر سر منابع آب شیرین مانند رودخانه‌ها و سفره‌های زیرزمینی که معمولاً آب بسیار کم و خیلی آلوده دارند، مربوط می‌شود. در هنگام تعریف هیدرودیپلماسی، بسیاری از موضوعات مختلف، بازیگران و سطوح تماس به ذهن متبادر می‌شوند؛ به طوری که، می‌توان بین دیدگاه‌های کشورهایی که در کنار یک منبع آب شیرین فرامرزی واقع شده‌اند و از سوی دیگر دیدگاه دیپلماسی تخصصی که از تخصص‌های سیاست خارجی است، تمایز قائل شد (Genderen & Rood, 2011:2). در همین راستا، گریچ مدین و همکارانش^۱، ابزارهایی را برای هیدرودیپلماسی در سطح بین‌دولتی مطرح نموده‌اند. آن‌ها نیز هیدرودیپلماسی را به عنوان ابزاری برای درک شیوه‌های آب و ترویج سیاست‌های مؤثر در قاره آفریقا بسیار ارزشمند تلقی می‌کنند (Sameh & Al-Muqdad, 2022).

در مجموع با توجه به این که هیدرودیپلماسی ارتباط بین دولت‌های مستقل را با هدف ارتقای همکاری سازنده و جلوگیری از درگیری بر سر منابع آبی مشترک تسهیل می‌کند (Barua et al, 2019)، شامل تمام اقداماتی است که توسط بازیگران دولتی و غیردولتی انجام می‌شود که می‌تواند برای پیشگیری از درگیری‌های درحال ظهور یا حل مسالمت‌آمیز درگیری‌های موجود و تسهیل همکاری در رابطه با دسترسی به آب، تخصیص یا استفاده بین دولت‌های واجد حاکمیت صورت گیرد. در نتیجه، تلاش‌های مربوط

به هیدروپلیسم می‌تواند در بسیاری از سطوح، بسته به شرایط خاص صورت گیرد، که این می‌تواند شامل تعاملات رسمی در سطح دیپلماتیک بین دولت‌های حوضه آبریز و یا ایجاد رابطه با گفتگوی غیررسمی سازمان‌های جامعه مدنی باشد. بدین ترتیب، هیدروپلیسم با وجود نواقص آن از طریق ایجاد ظرفیت نهادی، قوی‌ترین روش برای جلوگیری و حل اختلافات آب و تسهیل همکاری‌های آبی محسوب می‌شود که بخشی از تلاش‌های هیدروپلیسمی دولت‌ها برای جلوگیری، کاهش و حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات آبی در تمایل کشورها به پیوست به توافقنامه‌های مختلف در حوضه آب‌های مشترک و شکل‌گیری نهادها و سازمان‌های دولتی و غیردولتی بین‌المللی آبی نمایان است (جوادی و همکاران، ۱۳۹۹: ۸۲-۸۱).

جدول ۳. مهم‌ترین ویژگی‌ها و شاخص‌های دیدگاه‌های نظریه هیدروایده‌الیسم

دیدگاه‌ها	ویژگی‌ها	شاخص‌ها
عدم استفاده ایزاری از آب	تسهیل در پروژه‌های آبی مشترک، کاهش عدم تقارن‌ها در پیوندهای اقتصادی و سیاسی، تقسیم و توزیع عادلانه آب و...	سیاسی، امنیتی، اقتصادی و زیست‌محیطی
برداشت‌ها و دیدگاه‌های سیاسی مشترک	ایجاد منافع مشترک در حوضه، ایجاد راه‌حل‌های سیاسی پایدار و عادلانه در حوضه	سیاسی، امنیتی و حقوقی
ایجاد و شکل‌گیری نهادها و سازمان‌های آبی مشترک	مدیریت یکپارچه حوضه رودخانه‌های بین‌المللی، استفاده عادلانه و معقول از منابع آب‌های مشترک، ارتقای صلح و امنیت آبی	سیاسی، حقوقی و امنیتی
به کارگیری رویکرد هیدروپلیسمی	تسهیل همکاری‌ها، ارتقای همکاری سازنده، جلوگیری از درگیری و تنش	دیپلماتیک و سیاسی

منبع: (یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳)

بحث

در این بخش سعی شده تا با استخراج منابع گوناگون پیرامون دو نظریه هیدروپلیسم و هیدروایده‌الیسم با نگاه موشکافانه به این دو نظریه، به صورت تطبیقی به تحلیل وجوه افتراق آن‌ها با یکدیگر پرداخته شود.

جدول ۴. مقایسه وجوه افتراق دو نظریه «هیدروپلیسم» و «هیدروایده‌الیسم»

نظریه هیدروپلیسم	نظریه هیدروایده‌الیسم
۱- غالباً نگرش سخت‌افزارانه (نظامی - امنیتی) به منابع آب‌های مشترک دارد.	۱- غالباً نگرش سخت‌افزارانه (نظامی - امنیتی) به منابع آب‌های مشترک دارد.
۲- به منابع آب‌های مشترک فرامرزی نگرش تهدید و مناقشه‌آمیز دارد.	۲- به منابع آب‌های مشترک فرامرزی نگرش صلح‌جویانه و به دور از جنگ دارد.
۳- به منابع آب‌های مشترک، نگاه یک‌جانبه‌گرا دارد.	۳- به منابع آب‌های مشترک، نگاه منافع جمعی دارد.
۴- عدم اعتقاد به نظارت دقیق و مشارکت پایدار و شکل‌دهنده به چالش‌های امنیتی و سیاسی در حوضه رودخانه‌های فرامرزی	۴- اعتقاد به نظارت دقیق و مشارکت پایدار با رویکرد فرصت‌محور در راستای حل چالش‌های موجود در حوضه رودخانه‌های فرامرزی
۵- سیاستگذاری‌های آب بدون توجه به منافع سایر ذی‌مدخلان در راستای اهداف و منافع فردی و ملی به کار گرفته می‌شود.	۵- سیاستگذاری منابع آب با نگاه به امنیت و منافع جمعی و با اصل انصاف و عادلانه صورت می‌گیرد.
۶- به مدیریت منابع آب در حوضه رودخانه‌های فرامرزی نگاه تمامیت‌گرا دارد و همکاری را بر نمی‌تابد.	۶- به مدیریت منابع آب در حوضه رودخانه‌های فرامرزی نگاه دموکراتیک دارد و همکاری و تشریک مساعی را می‌طلبد.
۷- تأمین منابع آب در حوضه عمدتاً در راستای حصول قدرت مضاعف است.	۷- تأمین منابع آب حوضه در راستای حصول قدرت نیست.
۸- سیستم کنترل و مدیریت منابع آب در حوضه مشترک به صورت بسته یا نیمه‌بسته عمل می‌کند.	۸- سیستم کنترل و مدیریت منابع آب در حوضه‌های مشترک به صورت باز و نیمه‌باز عمل می‌کند.
۹- قوانین و مقررات مربوط به آب‌های مرزی به شدت نقض می‌شوند.	۹- قوانین و مقررات مربوط به آب‌های مرزی مورد پذیرش قرار می‌گیرند.
۱۰- بهره‌برداری و مدیریت منابع آب مشترک به صورت نظام‌مند و سیستماتیک و با احتساب منافع سایر ذی‌مدخلان انجام نمی‌شود.	۱۰- بهره‌برداری از منابع آب‌های مشترک توسط همه کشورهای ذی‌مدخل به صورت سیستماتیک و نظام‌مند انجام می‌شود.

منبع: (یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۳)

نتیجه‌گیری

از دیرباز تا به امروز آب به عرصه رقابت‌ها و همکاری‌ها در سطح روابط دولت‌ها و کشورهای ساحلی در حوضه رودخانه‌های فرامرزی وارد شده و نزد اغلب سیاستگذاران و بازیگران دولتی و غیردولتی از اهمیت دوچندانی برخوردار شده است و در این رابطه نیز

نظریه‌ها و دیدگاه‌های متفاوتی در مقیاس‌های ملی و بین‌المللی وجود داشته که با درک آن‌ها می‌توان حالت یا طیفی از کنترل یا پایداری تا عدم نظارت و ناپایداری در حوضه رودخانه‌های بین‌المللی را شناخت. دو نظریه هیدروپلیتیک و هیدروایده‌آلیسم به عنوان دیدگاه‌های غالب و مطرح‌شده در مباحث هیدروپلیتیک در حوضه رودخانه‌های فرامرزی بیانگر آن است که سیاست خارجی کشورهای ساحلی «نقش تعیین‌کننده‌ای» در رودخانه‌های بین‌المللی دارد، و همین مسأله منجر به نمایان شدن کنترل و نحوه مدیریت منابع آب‌های مشترک در شاخص‌های سیاسی، امنیتی، انتظامی و نظایر آن شده است. بر این اساس، در بسیاری از حوضه‌های رودخانه‌های فرامرزی مشترک که تأمین آب و نحوه مدیریت و بهره‌برداری از آن به یک عامل ابزاری نزد اکثر دولت‌های ساحلی بالادست رودخانه‌های بین‌المللی درآمده است، منجر به بروز و تشدید اختلافات، رقابت‌ها و نیز منازعات شده است که در نهایت اهمیت دیپلماسی آب را دوچندان می‌کند. این مسأله به دنبال ضعف در سیستم مدیریتی، در نهایت منجر به الگوی رقابتی شده و بر تشدید منازعات بر سر آب افزوده و زمینه تهدیدات و چالش‌های امنیتی، سیاسی و زیست‌محیطی را در کشورهای پائین دست به وجود آورده است. زمانی که آب ابزاری برای همکاری نزد دولت‌ها باشد، از دامنه رقابت‌ها و تنش‌های هیدروپلیتیک می‌کاهد، و سعی دارد تا با نهادینه‌سازی و به‌روزرسانی سیستم‌های مدیریتی در قالب‌های متفاوتی، الگوهای رقابتی را به همکاری وادارد و از سطح منازعات بر سر آب بکاهد. در همین راستا با بررسی دو نظریه مزبور به صورت مقایسه‌ای، می‌توان نتیجه گرفت که هیدروپلیتیک بدون توجه به مدیریت قانون‌محور منابع آب‌های مشترک و اغلب با نگرش سخت‌افزارانه به رویکردهای یکجانبه‌گرا و توسعه‌محور در کشور بالادست می‌پردازد و اظهار می‌دارد که اعمال سیاست‌گذاری‌ها بر روی منابع آب‌های مشترک به صورت «خود» با «دیگری» نیست؛ بلکه کاملاً در راستای اهداف و منافع خود بوده و اغلب کشورهای دارای حوضه رودخانه‌های فرامرزی در مناطق خشک و نیمه‌خشک، طرفدار رویکردها و دیدگاه‌های این نظریه هستند. اما در طیف مقابل، در نظریه هیدروایده‌آلیسم که بسیاری از فرصت‌ها و ظرفیت‌ها به صورت دوجانبه و چندجانبه در حوضه رودخانه‌های فرامرزی به منظور برقراری همکاری، تشریک مساعی و جلوگیری از ناامنی و واگرایی در نظر گرفته می‌شوند، رودخانه‌های بین‌المللی را صحنه‌ای انعطاف‌پذیر از تبادلات و تعاملات سیاسی پویا به منظور تسهیل و تقویت وجوه هیدروپلیتیک همگرایانه می‌دانند.

قدردانی

نویسندگان مقاله بر خود لازم می‌دانند از داوران محترم که با ارائه نظرات ارزنده و سازنده خود موجب غنای پژوهش حاضر شدند، تشکر و قدردانی نمایند.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان، مقاله حاضر هیچ‌گونه تعارض منافی ندارد.

منابع

- باری‌پور، میلاد، صادقیان، محمدصادق و انصاریان، مجتبی (۱۴۰۰). واکاوی جنگ‌های آبی جهت نیل به صلح پایدار آبی، مجلس و راهبرد، ۲۸ (۱۰۷)، صص ۳۰-۵.
- بوربور، مجتبی و عباسی، مصیب (۱۴۰۰). تأثیر بحران هیدروپلیتیک بر مسئولیت نواحی جغرافیایی با تأکید بر جغرافیای مرزی ایران و افغانستان، فصلنامه چشم‌اندازهای نو در جغرافیای انسانی، شماره ۱۳.
- تقی‌زاده انصاری، محمد (۱۳۹۳). اقتصاد سیاسی تغییر اقلیم و چالش‌های پیش روی بازیگران اصلی، فصلنامه علمی پژوهشی سیاست جهانی، دوره ۳، شماره ۳.
- جوادی، ربابه، ولی‌مدرس، محمد، قربانی شیخ‌نشین، ارسلان، و محمد علیپور، فریده (۱۳۹۹). نقش دیپلماسی آب و سازمان‌های بین‌المللی آب در حل تعارضات حوضه آبخیز بین‌المللی نیل، مجله مطالعات بنیادی و کاربردی جهان اسلام، سال دوم، شماره ۴.

ذکی، یاشار و اسداللهی، سید سروش (۱۳۹۹). هیدروپلیتیک پروژه گاپ ترکیه و تأثیر آن بر امنیت زیست‌محیطی در عراق و سوریه، فصلنامه آمایش سیاسی سیاسی، سال سوم، شماره ۱.

ذکی، یاشار، بدیعی ازنادهی، مرجان و اسلام جمال گلزاری، امید (۱۴۰۱). الگویابی بنیان‌های هیدروپلیتیک همگرایانه و واگرایانه بین ایران، افغانستان و ترکمنستان در حوضه‌های آبریز مرزهای شرقی، فصلنامه روابط خارجی، ۱۴ (۲)، صص ۱۳۵-۹۴.

رشیدی‌نژاد، احمد، کاویانی‌راد، مراد و متقی دستنائی، افشین (۱۳۹۹). نسبت همگرایی ملی با رویکرد هیدروپلیتیک: نمونه‌پژوهی طرح‌های سدسازی در خاور ترکیه، مطالعات اجتماعی اقوام، ۱ (۱)، صص ۳۰۳-۳۲۵.

رشیدی‌نژاد، احمد، کاویانی‌راد، مراد و متقی، افشین (۱۴۰۲). نسبت تطابق رویکردهای هیدروپلیتیک و اصول حاکم بر رودهای بین‌المللی، پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، ۸ (۱)، صص ۴۰-۱۵.

سامعی، سمیرا، اخباری، محمد، و حیدری، غلامحسین (۱۳۹۹). مدل همکاری منطقه‌ای مبتنی بر دیپلماسی آب (مطالعه موردی: ایران، ترکیه و عراق)، فصلنامه دیدگاه‌های نو در جغرافیای انسانی، سال دوازدهم، شماره ۳.

فضائی، مصطفی و رشیدی، مهناز. (۱۴۰۳). سیاست همکاری آب: راهبردی حقوقی برای صلح و امنیت بین‌المللی، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، ۵۴ (۳)، صص ۱۹۳۰-۱۹۰۷.

کاویانی‌راد، مراد، متقی، افشین، مختاری‌هشی، حسین، و رشیدی‌نژاد، احمد (۱۴۰۱). تبیین کارکرد رودخانه‌های مرزی در همکاری‌های هیدروپلیتیک (مطالعه موردی: رودخانه دانوب)، مجله تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال ۶۲، شماره ۲۶.

مشیرزاده، حمیرا، و طالبی آرانی، روح‌الله (۱۳۹۰). نظریه‌های روابط بین‌الملل، تهران: انتشارات میزان.

میان‌آبادی، حجت، و قریشی، سیده‌زهرا (۱۴۰۱). تبیین پارادایم‌های رئالیسم و لیبرالیسم در روابط هیدروپلیتیک، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال هجدهم، شماره اول، بهار، صص ۱۸۶-۱۵۰.

نجاتی، محمدحسین (۱۴۰۰). نقش لیبرالیسم در روابط بین‌الملل، مجله باستان‌شناسی مصر، ۱۸ (۶)، صص ۵۲۷-۵۱۲.

- Allouche, J. (2020). Nationalism, Legitimacy and Hegemony in Transboundary Water Interactions, *Water Alternatives*, 13(2), Volume13, pp. 286-301.
- Al-Muqdad, S. W. (2024). *Theories of International Relations and the Hydropolitical Cycle: The Hydro-Trap and the Anarchic Nature of Water Conflict*. In *Theorizing Transboundary Waters in International Relations* (pp. 13-29). Cham: Springer International Publishing.
- Barua, A., & Others. (2019). Re-Interpreting Cooperation in Transboundary Waters: Bringing Experiences from the Brahmaputra Basin, *Journal Water 2019*, pp. 2-22.
- Beck, L., & Others. (2014). Implications of hydro-political dependency for international water cooperation and conflict: Insights from new data, *Political Geography*, Vol. 42, Sept 2014, pp. 23-33.
- Beer, F. A., and Hariman, R. (2012). *Realism and rhetoric in international relations*. In *Post-realism: The rhetorical turn in international relations* (pp. 1-30), Michigan State University Press.
- Biswas, K.A, and Tortajada, C. (2019). *Water crisis and water wars: myths and realities*, September 2019 35(5):727-731. DOI: 10.1080/07900627.2019.1636502.
- Brochmann, M. and Gleditsch, N.P. (2012) Shared Rivers and Conflict – A Reconsideration, *Political Geography* 31 (8): 519–527.
- Conker, A. & Hussein, H. (2020). Hydropolitics and issue-linkage along the Orontes River Basin: an analysis of the Lebanon–Syria and Syria–Turkey hydropolitical relations, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 20, pp.103-121.
- Conker, A. (2014). *An enhanced notion of power for inter-state and transnational hydropolitics: An analysis of Turkish-Syrian water relations and the Ilisu Dam conflict between the opponents and proponents of the Dam* (Doctoral dissertation, University of East Anglia).
- Fang, L., & Others. (2020). *Fair and Reasonable Allocation of Trans-Boundary Water Resources Based on an Asymmetric Nash Negotiation Model from the Satisfaction Perspective: A Case Study for the Lancang–Mekong River Basin*, *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2020, 17(20), 7638; <https://doi.org/10.3390/ijerph17207638>

- Furlong, K. (2006). Hidden theories, troubled waters: International relations, the 'territorial trap', and the Southern African Development Community's transboundary waters. *Political geography*, 25(4), 438-458.
- Genderen, R. & Rood, J. (2011). Water Diplomacy a Niche for the Netherlands? Netherland Institute of International Relations 'Clingendael', December 2011.
- Gleditsch, N.P., & Others. (2006). Conflicts over shared rivers: Resource scarcity or fuzzy boundaries? *Political Geography*, Vol. 25, Issue 4, pp. 361-382.
- Hayat, Sh., Gupta, J., Vegelin, C., Jamali, H. (2022). A review of hydro-hegemony and transboundary water governance, *Water Policy* (2022) 24 (11): 1723–1740. <https://doi.org/10.2166/wp.2022.256>
- Ide, T. and Detges, A. (2018). International Water Cooperation and Environmental Peacemaking, *Global Environmental Politics* (2018) 18 (4): 63–84. https://doi.org/10.1162/glep_a_00478
- Jeffrey, W. & Meiser, FEB. (2018). Introducing Liberalism in International Relations Theory, *Journal E-International Relations*, Feb 18, pp. 1-4.
- Kalbhenn, A. (2011). *Liberal peace and shared resources -A fair-weather phenomenon?* November 2011.
- Keskinen, M. & Salminen, E. & Haapala, J. (2021). Water diplomacy paths – An approach to recognise water diplomacy actions in shared waters, *Journal of Hydrology*, pp. 1-13.
- Lomia, E. (2020). Political Realism in International Relations: Classical Realism, Neo-realism, and Neo-Classical Realism. *International Journal of Social, Political and Economic Research*, 7(3), 591-600.
- Michel, D. (2016). Water Security, Conflict and Cooperation, *Geneva Centre for Security Policy*, 30 November, 2016.
- Murakami, M. (1995). *Managing water for Peace in the Middle East: Alternative strategies*. United Nations University Press. Tokyo.
- Naderi, L., & Others. (2024). Impact of climate change on water crisis and conflicts: Farmers' perceptions at the ZayandehRud Basin in Iran, *Journal of Hydrology: Regional Studies*, Volume 54, August 2024, 101878.
- Perlman, P., Jennifer C. Veilleux, J.C, Wolf, A.T. (2017). International water conflict and cooperation: challenges and opportunities, *Water International*, Vol. 42, Issue2, pp. 105-120.
- Rai, S. P., Wolf, A. T., Sharma, N., & Tiwari, H. (2017). Hydropolitics in transboundary water conflict and cooperation. *River system analysis and management*, 353-368.
- Sameh W., and Al-Muqdadi, H. (2022). The Spiral of Escalating Water Conflict: The Theory of Hydro-Politics, *Water 2022*, 14(21), 3466; <https://doi.org/10.3390/w14213466>.
- Tayia, A. (2019). Transboundary Water Conflict Resolution Mechanisms: Substitutes or Complements, *Juornal Water 2019*, 11, 1337; doi:10.3390/w11071337.
- Warner, J. (2012). The struggle over Turkey's Ilisu Dam: domestic and International Security Linkages, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, Springer, Vol. 12(3), pp231-250.
- Warner, J., & de Man, R. (2020). Powering hydrodiplomacy: How a broader power palette can deepen our understanding of water conflict dynamics. *Environmental Science & Policy*, 114, 283-294.
- Zeitoun, M., Warner, J. (2006). Hydro-hegemony—a framework for analysis of trans-boundary water conflicts. *Water Policy*, 8(5), 435-460.
- Zhang, H. & Mingjiang Li. (2018). Editorial, *International Journal of Water Resources Development*, 34:5, pp. 699-704.